

Osobine i problemi Cipra¹⁾

(Prilog geopolitičkom poznavanju istočnog Mediterana)

Radovan Pavić

Sve veća rasparčanost političke karte svijeta sa stvaranjem novih samostalnih država naročita je karakteristika međunarodnih političkih odnosa iza II svjetskog rata. Nova Republika Cipar, nastala 1960. god. ima specifične osobine i probleme. Svrha je ovog napisa da dade neke nužne pretpostavke za bolje razumijevanje novijih političkih događaja na Cipru. *Te pretpostavke uključuju poznavanje geopolitičkog²⁾ položaja otoka, ekonomsko-geografskih osnova za ekonomski razvoj i same ekonomske osobine, kao i karakteristike stanovništva.*

Uz kratki informativni prikaz Cipra više će se pažnje posvetiti geopolitičkom značenju položaja otoka.

Geopolitičke karakteristike ovog rada treba, po mišljenju autora, da budu vidljive iz pokušaja *da se određene geografske i ekonomske pretpostavke dovedu u vezu sa međunarodnim političkim odnosima i problemima. Navedenim se pretpostavkama negira svako determinističko značenje, ali se ističe potreba poznavanja i shvaćanja povezanosti koja postoji između prirodne sredine, ekonomskih i geografskih uvjeta i političke nadgradnje.* Autor je svjestan nepopularnosti pokušaja takvog pristupa, pogotovu ako se uzme u obzir, da su slični radovi u našoj političkoj (i ne samo političkoj) literaturi vrlo rijetki — zapravo da posve nedostaju.

OPĆE OSOBINE CIPRA. U razmatranju općih osobina Cipra tendencija je da se uz svaku od navedenih karakteristika dade ocjena njezinog društvenog (ekonomskog i geopolitičkog) značenja.

- 1) Autor se zahvaljuje osoblju biblioteke Fakulteta političkih nauka, Geografskog instituta, Pravnog i Ekonomskog fakulteta na pruženoj pomoći prilikom prikupljanja literature i izvora.
- 2) Geopolitički položaj je specifičan oblik geografskog položaja. Pod pojmom geografskog položaja podrazumijeva se obično položaj nekog prostora u odnosu na bitne, međusobno povezane i utjecajne prirodne i društvene osobine uže ili šire okolice. Uzimajući kod toga u obzir naročito osobine relevantne za političke odnose dolazimo do pojma geopolitičkog položaja.

Cipar je najistočnije položen i jedan od najvećih otoka na Mediteranu.

Sa površinom od oko 9.251 km² nalazi se na trećem mjestu iza Sicilije (25.707 km²) i Sardinije (24.089 km²), dok je nešto veći od Korzike (8.727 km²)³.

*Sav dosadašnji razvoj Cipra pokazuje da je geopolitički položaj bio najodlučniji faktor u njegovoj političkoj historiji.*⁴) Ali veličina, ekonomsko-geografska raznolikost i relativno veći broj stanovnika pokazuju da otok i bez obzira na značenje svog geopolitičkog položaja ima i per se veću vrijednost — naročito u poređenju sa velikim brojem ostalih malih ili neznatnih otoka, toliko karakterističnih za Sredozemno more. Ta karakteristika vrijedi i historijski i danas. Iako se radi o otoku *neke prirodne i društvene osobine Cipra ukazuju i na njegovu izraženu kontinentalnu orijentaciju.* Relativno jača pomorska orijentacija Cipra pripada dalekoj prošlosti,⁵) dok izrazite ljetne suše i apsolutno mala količina padavina, kao i lokacija glavnog grada u unutrašnjosti otoka, upućuje na njegove kontinentalne karakteristike. Ipak ne treba izgubiti iz vida da su ostala važna gradska naselja Cipra položena uz obale.

Cipar se nalazi u vrlo nerazvedenom dijelu istočnog Mediterana. Osim Iskenderunskog zaljeva ne postoji ovdje druga bilo obalna ili otočna sitna razvedenost. Ta je činjenica značajna jer je uvijek naglašavala saobraćajno-pomorsko značenje isturenog otoka. Međutim, zbog Sueskog kanala i avionskog saobraćaja to značenje je relativno opalo, iako je tranzitna funkcija kopnenog mosta Bliskog istoka imala i zadržala svoju vrijednost.

U istočnom Mediteranu Cipar ima specifične karakteristike — nalazi se u gušće naseljenom dijelu Levanta. Uz izuzetak egipatske delte zona gušće naseljenosti idealno se poklapa sa prostorom relativno obilnijih padavina.

Na otoku jako kontrastiraju tri izrazite reljefne cjeline — masivi Kirenije, Trodosa i nizina Mesaorije. Njima treba dodati i obale — one su svagdje pretežno slične i čine četvrtu reljefnu cjelinu.

Kirenijski masiv, visine do 1000 m, predstavljen je neplodnim vapnenačkim bilom. Masiv Trodosa je viši (1.952 m), sastavljen od različitih eruptiva zbog čega je *glavni nosilac rudnog blaga na otoku i perspektivno važan za ljetni turizam.* Središnja nizina *Mesaorija* sastoji se od različitih, uglavnom dosta neplodnih akumulacija. Zbog jake erodiranosti njezina sjeverna flišna zona nema onako vrijedno agrarno značenje kako bi se to očekivalo prema njezinom sastavu.

3) Usporedi sa - veličinom - kotara Karlovac (9.746 - km²).

4) Problemi odnosa grčke i turske etničke zajednice na otoku su najnovijeg datuma.

5) Jedna od glavnih obaveza Cipra prema Perziji bila je izgradnja brodova za perzijsku armiju.

U središnjoj nizini nalaze se glavne natapanne zone na otoku. Obale su niska uglavnom turistički vrlo privlačna pješćana žala. Ali na obali nema povoljnih luka. Položaj glavne luke Famagusta više je odraz historijskih trgovačkih veza sa feničkom obalom nego povoljnih prirodnih karakteristika. Niske obale i visoki salinitet okolnog mora omogućili su dobivanje soli — nekada važnog izvoznog proizvoda.

S navedenom reljefnom podjelom poklapa se i podjela Cipra na glavne ekonomske rajone. Ovo poklapanje ekonomskih rajona s najvažnijom prirodno-geografskom podjelom otoka jedna je od njegovih bitnih karakteristika. Iako vrlo malen otok je geološki neobično raznolik. Najveće ekonomsko značenje imaju eruptivi i podmorske lave Trodosa, iz čega rezultira raznovrsno bogatstvo obojenih metala na otoku. Ne samo po morfološkim osobinama i vremenu postanka, nego i rudnom blagu *Cipar najviše sliči Turskoj i znatno se razlikuje od Grčke i ostalog Levanta.*

»Tlo se hrani s neba« — poslovice je koja je na Cipru svima razumljiva. *Oskudica vode i pojave iscrpljivanja temeljnice jedan je od najvažnijih problema na otoku.*⁶⁾ Nedostatak vode i česte suše rezultat su uzajamnog djelovanja nekoliko faktora — malih apsolutnih količina padavina, nejednolikog (zimskog, metideranskog), režima i dosta raširene propusne podloge. Sve su te osobine razumljivo u kraju koji se nalazi u zoni umjereno toplih klima zapadnih primorja i djelomično vapnenačkog sastava.⁷⁾ Preko 80% padavina prima otok u toku hladnijeg dijela godine (XI—IV mjeseca). Te su količine male, samo u najvišim dijelovima dosižu preko 1000 mm, dok najveći dio otoka prima samo 400—600 mm, a pojedina područja Mesaorije čak i 200—400 mm. Oticanje vode je torencijalno, jaka je erozija tla, a glavni tokovi postoje samo zimi. Voda temeljnica se intenzivno koristi — ponekad čak i do iscrpljenja, a zbog nereguliranog otjecanja zahvaća se samo 30% površinskih voda. Zato je natapanje otežano — primjenjuje se na samo oko 80.000 h od ukupne poljoprivredne površine otoka (527.000 h).⁸⁾ Visoke temperature u središnjoj nizini pojačavaju sušu (I 9,5—12°C, II 26—28°C). Nove količine vode potrebne su na Cipru prvenstveno zbog natapanja i sve jačeg razvoja urbanizacije. Kod natapanje prvenstvo moraju imati komercijalne izvozne kulture. Potrebne količine vode mogu se osigurati samo klasičnim metodom — desalinizacija bi bila i suviše skupa, a dovod vode iz Turske pipelineom suviše ovisi o političkim odnosima. Nivo temeljnice

6) Različiti regionalni ekonomski prikazi, privredni planovi itd. karakteriziraju se uobičajenim šemateziranom redoslijedom poglavlja. Međutim, zanimljivo je da jedan od ekonomskih izvještaja Ujedinjenih nacija o Cipru stavlja i u rasporedu poglavlja probleme vode na prvo mjesto.

7) Klasifikacija po Milleru, iako ne sasvim nova ali najbolja klasifikacija klimatskih tipova na zemlji. (A. Miller: »Climatology« — Methnen and Co LTD — London, 1959).

8) Različiti izvori donose i različite površine natapanog zemljišta.

na otoku općenito opada, niz je vrela presušio, a u vodonosne slojeve uz obale često je prodrila morska voda.

Opća pejzažna slika Cipra poklapa se s izgledom svih mediteranskih otoka — jaka devastacija šumskog potkrova rezultat je dugotrajnog uništavanja šume kombiniranim djelovanjem čovjeka i koze. Nekada čuven po svojim šumama cedra, koje su koristili i Feničani, Cipar ima danas samo oko 5% ukupnog teritorija pod šumom.

EKONOMSKI RAZVOJ CIPRA IZA II SVJETSKOG RATA.

U razdoblju britanske vladavine i prije i poslije 1925. god. kada je Cipar postao krunska kolonija, predstavlja on, naročito ekonomski, posve zanemareni otok. Ali novija unutrašnja društveno-politička kretanja i poraslo značenje Cipra za vrijeme II svjetskog rata uvjetuju da otok počinje izazivati i veći interes. Ekonomika Cipra bila je pred II svjetski rat slabo poznata.⁹⁾ — Kolonijalna uprava vršila je samo redovne popise stanovništva svakih deset godina (od 1881) i pratila vanjsku trgovinu otoka. Osim nekih rudarskih proizvoda (bakarni i željezni pirit, bakarna ruda, krom, azbest) Cipar nije sudjelovao u svjetskog izvozu. Ali je u II svjetskom ratu interes za Cipar porastao. Ovdje je bila baza za savezničku gerilu u Grčkoj, važna je bila blizina »neutralnoj« Turskoj, a vojno značenje je raslo s napredovanjem Romela prema istoku u sjevernoj Africi.

Rat znači za Cipar povoljan ekonomski razvoj — grade se vojne baze, dohoci stanovništva se povećavaju, a poboljšane su i zdravstvene prilike na otoku (uništenje malarije). Britanska ulaganja u baze povećavaju se nakon napuštanja Palestine i zone Sueskog kanala. Jedna korporacija iz SAD (»The Cyprus Mines Corp.«) koja vadi bakarnu rudu kod Skouriotissae već od 1905. god. povećava investicije i proizvodnju iza II svjetskog rata. To je doba kada u svijetu zbog obnove i razvoja potrebe za bakrom rastu.

Normalna pojava poslijeratnog ekonomskog razvoja je i rastući deficit u vanjskoj trgovini — karakteristika značajna za sve nerazvijene zemlje koje se ubrzano razvijaju.

Svoj poslijeratni boom doživjela je ciparska ekonomika između 1950. i 1957. godine. U to doba postojao je povoljan odnos između izvoznih i uvoznih cijena, a Velika Britanija je trošila znatne sume na izgradnju i organizaciju vojnih baza. *Međutim 1957. god. ekonomski uspon se definitivno prekida* — cijene poljoprivrednih proizvoda i koncentrata bakra na svjetskom tržištu opadaju, a građevinska i investiciona djelatnost u bazama prestaje. Počinje razdoblje jače i konstantne nezaposlenosti, kojoj slijedi znatna emi-

⁹⁾ Međutim, danas je Cipar među onim nerazvijenim zemljama koja ima jednu od najboljih statističkih službi, i ekonomika otoka dobro je poznata. 1950. god. izvršena je prva šira statistička obrada otoka.

gracija. Razvoj gerile dekuražira turizam i time smanjuje i onako oskudne prihode otoka.

Iza 1957. god. dolazi nakon razdoblja pune zaposlenosti do sve veće nezaposlenosti — 1960. god. ona je porasla na 6000, a 1961. god. na 7500 ljudi. Međutim, po izvorima sindikata na Cipru broj nezaposlenih je stvarno veći i iznosi oko 15.000. Dio nezaposlenih vraća se na selo gdje pojačava već i onako izrazitu latentnu nezaposlenost. To je ujedno i uzrok novije jake emigracije sa Cipra — dok je ranijih godina ona iznosila manje od 5000 (3500 — 4500 ljudi) emigriralo je 1960. god. preko 12.000 Ciprana — najviše u Veliku Britaniju. U takvoj situaciji dolazi i do vrlo sušne 1960. god. *Komisija Ujedinjenih nacija za tehničku pomoć, koja je 1959. god. boravila na Cipru uočila je jednu opadajuću ekonomiku.*¹⁰⁾

Osnovni je nedostatak ciparske ekonomike jaka ovisnost o vanjskom tržištu s malim brojem proizvoda, ovisnost o međunarodnim političkim odnosima, vrlo usko unutrašnje tržište i nedovoljne investicije u dva najvažnija gospodarska izvora otoka — poljoprivredu i rudarstvo. *Osim položaja, klime i nekih ruda Cipar nema drugih životnih izvora.* Cipar ne pripada još ni jednoj evropskoj ekonomskoj organizaciji. U vrijeme pregovora između Vel. Britanije i ZET-a 1962. god. o njezinom pristupu, Cipar je podnio zahtjev za statusom pridruženog člana. Međutim, kako pregovori nisu uspjeli rješenje ovog pitanja je odgođeno. Za Cipar bi bilo korisno da postane član organizacije OECD, kako bi se mogao koristiti njezinim programima regionalnog razvoja.

Poljoprivreda Cipra bez obzira na njezin egzistencijalni ili komercijalni karakter osnova je privrede na otoku. Vidljivo je to već i iz samog rasporeda korištenja zemljišta.

Korištenje zemljišta na Cipru (1958. god., 000 ha)

Ukupno (1 + 2 + 3)	925
1) POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE	527
Obradivo zemljište (oranice, vrtovi, voćnjaci i vinogradi)	434
Natapano zemljište	80
Stalne livade i pašnjaci	93
2) POŠUMLJENO ZEMLJIŠTE	171
3) OSTALO ZEMLJIŠTE	227
Neiskorišteno ali potencijalno produktivno zemljište	31
Izgrađeno zemljište i ostalo	196

»Economic development in the Middle east 1959—1961«, (»Supplement to world economic survey — 1961«, UN — New York 1962).

10). Međutim, 1958. i 1959. god. porasla je široka potrošnja — naročito trajnih potrošnih dobara, što ne bi bilo u skladu s opadanjem nacionalnog dohotka i porastom nezaposlenosti i emigracije. Ova pojava bila je tih godina vezana uz jaču potrošnju onog dijela stanovništva na Cipru koje je raspolagalo znatnijom gotovinom, a nije s povjerenjem gledalo na buduću ekonomsku stabilnost i razvoj nove republike.

Zajedno sa koncentratima bakra, koji su po vrijednosti najvažnija izvozna stavka, komercijalna proizvodnja agruma čini oko 41% ukupne vrijednosti ciparskog izvoza.

Broj aktivnog stanovništva na Cipru iznosio je 1960. god. 42,2%, od čega je 40% bilo zaposleno u poljoprivredi, koja je davala 24% bruto nacionalnog produkta. Posjedi su u većini ne samo relativno mali, nego i jako fragmentirani. Velike plantaže kao npr. one od »Cyprus Palestine Co LTD« su rijetkost. *Cipar je uvoznik hrane što znači da poljoprivreda ima povoljne perspektive za razvoj ukoliko se riješi pitanje snabdijevanja vodom.* Sve dotle poljoprivredni prinosi jako će ovisiti o prirodnim uvjetima. Po toj se osobini Cipar uklapa u opću sliku Bliskog istoka. Relativno povoljniji razvoj ovih zemalja od 1960. do 1963. god. rezultirao je iz obilnijih padavina. Tako je prihod iz poljoprivrede 1962. god. porastao prema 1960. god. npr. u Siriji za 63%, u Iraku za 40% itd.

Intenzivniji radovi na natapanju počinju tek iza II svjetskog rata, a primjena umjetnih gnojiva tek iza početka 1950-tih godina. Velik dio obradivog zemljišta na otoku ostaje svake godine na ugaru, što smanjuje njegovu poljoprivrednu vrijednost. Iako su posjedi mali i fragmentirani, ipak daleko najveći dio pripada samim poljoprivrednicima.

Proizvedene količine poljoprivrednih dobara općenito su male. Tako zajedno uzeta proizvodnja glavnih žita (pšenica, ječam, zob) u razdoblju od 1900. do 1959. god. kreće se oko 100 do 125.000 tona. Osim žita ostala je poljoprivreda tipično mediteranska — vino, masline, agrumi, rano povrće itd. koji su proizvodi važni i za ciparski izvoz.

Najveće poljoprivredno značenje ima na Cipru sjeverni dio otoka. Tu se nalazi veći dio natapanog zemljišta i obradivih površina uopće. *Ovaj prostorni raspored ima veliko društveno značenje. Po predloženoj podjeli otoka duž 35. paralele ostale bi turskoj manjini najveće i najbolje poljoprivredne površine.* Ako tome dodamo da bi i glavni rudarski centri ostali na sjeveru, razumljiva je i ekonomska nelogičnost i neopravdanost podjele predloženom linijom, jer bi po gospodarskim izvorima sjeverni dio otoka bio i suviše favoriziran, a raspolagao bi i Famagustom najvažnijom lukom na otoku, i aerodromom kod Nikozije.

Uz poljoprivredu rudarska djelatnost najvažnija je ekonomska karakteristika otoka. Rudarski proizvodi — bakarni, piritni i željezno piritni koncentrat, azbest itd. čine u izvozu najvažniju stavku — uvijek preko 50% vrijednosti.¹¹⁾

Svjetska proizvodnja bakra (bez Albanije, N. R. Kine, Sjeverne Koreje i SSSR-a) računato po sadržaju bakra u rudi, nalazi se u porastu i iznosila je 1961. god. 3,940.000 t. Od toga je Cipar proiz-

11) Na drugom mjestu sa oko 33% su agrumi, krumpir i vino.

veo 28.700 t. (bez bakra u željeznim piritima). Iste godine u Jugoslaviji je proizvedeno 37.900 t. Važnost Cipra vidi se iz njegovog položaja među ostalim svjetskim proizvođačima bakarne rude — iste godine Cipar se nalazio na šesnaestom mjestu među približno 47 najvažnijih svjetskih proizvođača.

U proizvodnji kroma (bez Albanije, Bugarske, Rumunjske i SSSR-a), računato po sadržaju kromovog oksida u rudi, Cipar se nalazi među 18 važnih svjetskih proizvođača na petnaestom mjestu sa 8.200 t, dok je proizvodnja u Jugoslaviji iznosila 25.400 t, a u čitavom svijetu 1,340.000 t.

I proizvodnja azbesta ima svjetsko značenje — od ukupne svjetske proizvodnje 1961. god. koja je iznosila 1,825.000 t (bez SSSR-a, Kine i ČSSR) Cipar je sa 13.100 t bio na jedanaestom mjestu od ukupno 27 važnija svjetska proizvođača.¹²⁾

Samo rudarstvo daje oko 12% bruto nacionalnog proizvoda (a zajedno s industrijom i građevinarstvom 24%, u čemu je ukupno zaposleno 34% aktivnog stanovništva 1961. god.).

Navedeni podaci ukazuju na bitno značenje rudarstva u ekonomici otoka pogotovo za izravnanje deficita u trgovinskoj bilanci. Time se još više naglašava vrlo nepovoljna činjenica po kojoj se vijek trajanja pojedinih rudišta na Cipru može očekivati još samo dvije do deset godina.¹³⁾

Rudarstvo je na Cipru vrlo staro. Bakar se koristi već od trećeg tisućljeća prije nove ere.¹⁴⁾ Intenzivnija eksploatacija traje sve do uključno rimskog razdoblja (58. p. n. e. — 330. n. e.). Od tada pa sve do iza I svjetskog rata rudarstvo praktički posve nestaje. Tada se 1914. god. otkriva veliko rudno tijelo bakarnog pirita u Skouriotissai. Kasnije počinje eksploatacija u Mavrovouniju najvećem ciparskom rudištu bakarnog pirita, koje se međutim nalazi pred iscrpljenjem. Rudarstvo i kamenolomi zapošljavaju oko 5000 ljudi, što nije u skladu s vrlo velikim brojem kamenoloma, koji najčešće imaju svega nekoliko zaposlenih.

Rudarsku djelatnost vrši na Cipru 5 glavnih kompanija. (»Cyprus mines corp.« »Hellenic mining Co«, »Cyprus chrome Co«, »Cyprus sulphur and cooper Co«, »Cyprus azbestos mines«.) Među njima jedino posljednja kompanija ima osiguranu dugotrajnu per-

12) »Statistical Yearbook 1963« — UN, New York, 1964.

13) Međutim, ne treba zaboraviti mogućnost otkrivanja novih ležišta, iako se općenito smatra da je Cipar već prešao svoju glavnu rudarsku fazu. Kod toga je značajno da privatne kompanije mogu svoje raspoložive rezerve držati u tajnosti. Problemi prihoda iz rudarstva neobično zabrinjavaju ciparsku vladu — ne samo zbog izvoza nego i stoga što ta djelatnost daje oko 75% poreza na dohodak i čini oko 25% ukupnih prihoda vlade. Ako se tome doda mogućnost napuštanja vojnih baza od strane Velike Britanije, koje također bitno pridonose ekonomici otoka, razumljiva su nastojanja Cipra za ujedinjenje sa Grčkom. Težnja ujedinjenju sa Grčkom isto je toliko faktor etničkog sastava koliko i ekonomskih problema otoka, čiji je samostalni ekonomski život teško zamisliti.

14) Obično se smatra da je ime otoka povezano s nazivom bakra, ali nije jasno što je kod toga starije. Međutim, ime Cipra može biti vezano i uz »Cyperus« tj. jednu vrstu papi-rusa, a ima i drugih tumačenja.

spektivnu (za oko 100 godina), budući da se ostali rudnici nalaze pred iscrpljenjem.

I mogućnosti rudarskog izvoza sa Cipra nisu uvijek najpovoljnije ili posve jasne. U odnosu na bakar situacija je povoljna, iako se danas može proizvesti više bakra nego je potrebno za platežnu potražnju, svjetsko tržište je čvrsto i perspektivno. Slične povoljnosti uživa i azbest. Na svjetskom tržištu apsolutno dominira Kanada, ali je ono u širenju zbog novih tehnoloških primjena. I tržište kroma je povoljno, potražnja je u porastu zajedno s porastom svjetske proizvodnje čelika, a očekuje se i postepeno iscrpljivanje rezervi Južne Afrike, Rodezije i Turske. Međutim, nisu poznate izvozničke mogućnosti SSSR-a. Najnepovoljnije perspektive ima izvoz željeznih i bakrenih pirita. Cipar ima ovdje brojne konkurente (Španija, Italija, Kanada, Norveška, Južnoafrička Republika). Iako je primjena velika nova tehnologija dobivanja gotovo čistog sumpora u SAD iz obalnog područja Meksičkog zaljeva, potiskuje ovu rudarsku proizvodnju. Tržište se može ograničiti uglavnom na starije tvornice sumporne kiseline.

Osim rudarstva i kamenoloma ostala prerađivačka industrija na Cipru vrlo je slabo razvijena. Ali zahvaljujući uvozu Cipar je relativno vrlo dobro snabdjeven industrijskom robom. Pod pojmom prerađivačke industrije podrazumijevaju se na Cipru najčešće zanatske radionice sa svega nekoliko ili čak samo s jednim zaposlenim. Postoji vrlo malo poduzeća s nekoliko desetaka ili stotina radnika. *Zbog visokih troškova proizvodnje i niske produktivnosti rada ni jedan proizvod ciparske industrije ne može biti konkurentan na svjetskom tržištu, a usko domaće tržište onemogućava velike serije.*

Među industrijskim djelatnostima nešto se više ističe građevinarstvo, ali je i njegovo značenje u opadanju zbog prestanka radova na britanskim vojnim instalacijama. Osim građevinarstva zastupano je na otoku nešto prehrambene i tekstilne industrije, zatim proizvodnja cementa i elektroindustrije. Pića i mlječni proizvodi glavne su stavke ciparskog industrijskog izvoza. Iako je domaće tržište veoma usko, Cipar bi se mogao u svom industrijskom razvoju orijentirati na one industrije za koje raspolaže domaćim sirovinama i za koje na otoku postoji sigurna tražnja — npr. mjesto uvoza željeznih cijevi za natapanje trebalo bi se orijentirati na vlastite azbestne cementne proizvode, čak i onda ako bi njihova cijena bila nešto viša od uvoznih produkata. Isto tako postoje mogućnosti za dovoljnu vlastitu proizvodnju piva, cigareta, superfosfata, odjeće, farmaceutskih proizvoda, industriju keksa i tjestenine, pokućstva itd. Kod niza industrija bit će potrebna barem u početku carinska zaštita.

Naročito je nepovoljna osobina u razvoju ciparske industrije i ekonomskoj djelatnosti uopće — pojava ekonomskog dualizma.

Grčka je etnička zajednica ekonomski mnogo jača, i njezino sudjelovanje u gospodarstvu otoka je raznolikije, dok su pripadnici turske etničke zajednice uglavnom samo poljoprivrednici. Iza 1957. god. u vezi s nejasnim perspektivama otoka počinju kod turske zajednice tendencije razvoja ekonomskog dualizma — počinju se graditi konkurentni hoteli, počinje proizvodnja nekih pića kao konkurencija grčkim proizvođačima itd. Slične se pojave opažaju i u trgovini kada dolazi do bojkota grčkih trgovaca itd. Iza 1960. g. ove su tendencije u opadanju — jedan od svakako najvažnijih razloga je nedostatak investicionih sredstava kod turske etničke zajednice.

Međutim, razvoj industrije nije najveći problem Cipra. Najbolje se to vidi iz rasporeda predviđenih sredstava u okviru plana privrednog razvoja 1962—1966. god. — od ukupnih 62,000.000 funti najveći dio utrošit će se na razvoj infrastrukture (vodne brane 10 miliona funti, luke 11,000.000 funti, elektroenergije 10,500.000 funti, ceste 5,500.000 funti itd.).

Vanjska trgovina s najrazličitijim partnerima na ravnopravnoj osnovi predstavlja najbolje materijalno očitovanje principa kolegizencije. Ukupni obim ciparske vanjskotrgovinske razmjene nije velik — 1962. god. iznosio je oko 180,000.000 dolara (uvoz CIF 122,200.000 dolara, izvoz FOB 58,000.000 dolara). Međutim, daleko je važniji njegov stalni i rastući deficit — ta je osobina vanjske trgovine karakteristična za sve zemlje u razvoju.

Vanjska trgovina Cipra (000000 dolara)

Godina	Uvoz CIF	Izvoz FOB	Deficit	Postotak izvoza prema uvozu
1953.	59,3	43,2	16,1	72,6
1957.	126,6	53,0	73,6	41,8
1962.	122,2	58,0	64,2	47,2

»Report on the economic situation in Cyprus« (»Consultative assembly of the council of Europe« — document 1654, 16. IX 1963.)

Za ciparsku vanjsku trgovinu karakteristični su uporedni porast i izvoza i uvoza. Regionalna orijentacija vanjske trgovine vrlo je neravnomjerno raspoređena. Ona je prvenstveno rezultat naslijeđenih veza i tradicije Cipra kao britanske krunske kolonije odnosno pripadnosti nove republike Commonwelthu iza proglašenja nezavisnosti. Tako je 1960. god. 35% ciparskog izvoza išlo u Veliku Britaniju (gotovo sav poljoprivredni izvoz) i 2,5% u ostale zemlje Commonweltha što čini ukupno preko 1/3 izvoza. U uvozu takva je orijentacija Cipra na Commonwelth još izrazitija — iz same Velike Britanije dolazi 37% uvoza, a iz ostalog Commonweltha 6%, ili ukupno 43%.

Regionalna orijentacija ciparske vanjske trgovine 1960. godine

Zemlje	Izvoz sa Cipra (% ukupnog izvoza)	Uvoz na Cipar (% ukupnog uvoza)
Velika Britanija	35	37
Ostali Commonwealth	2,5	6
	} 37,5	} 43,00
SR Njemačka	24	9
Italija	6	9
Benelux	7	6
Francuska	3	6
ZET kao cjelina	40	30
Kontinentalne zemlje EFTA-e	3	7
EFTA kao cjelina	38	44
SAD	2,5	5
Ostali svijet	17	15

»Report on the economic situation in Cyprus« (»Consultative assembly of the council of Europe« — document 1654, 16. IX 1963.)

Prihodi u vezi stacioniranja britanskih trupa na otoku glavni su faktor izravnjanja ciparske negativne trgovinske bilance — godišnje oni iznose 30—50,000.000 dolara. Značajnu ulogu imaju i prihodi ciparske emigracije (oko 8,000.000 dolara godišnje krajem 1950-tih godina), dok turizam pokriva relativno vrlo mali dio.

Za saniranje negativnog vanjsko trgovinskog salda važno je da Cipar ne raspolaže takvim izvorima financiranja po kojima se na Bliskom istoku jako ističe Izrael — to su njemačke reparacije i pomoć međunarodnog židovstva.

Postojanje britanskih vojnih baza na Cipru nije u skladu s novijim političkim promjenama u Velikoj Britaniji.¹⁵⁾ Zbog toga baze nisu perspektivni i trajni izvor za saniranje deficita u vanjskoj trgovini.

Mnogo veće značenje može imati razvoj turizma.

Broj turista na Cipru

Godina	Turista ukupno	Od toga iz V. Britanije
1950.	20094	4220
1952.	48516	9267
1953.	46061	10761
1954.	53962	14532
1958.	11110	3598
1959.	21076	3055

15) Pobjeda laburista na izborima 1964. god. i razgovori o mogućnosti povlačenja Britanaca sa otoka.

»Cyprus — suggestions for a development programme« (prepared for the government of the republic of Cyprus by W. L. Thorp, UN — New York 1961.)

Prednosti za razvoj turizma na Cipru su očite. Visoke ljetne temperature i toplina okolnog mora, privlačne plaže kakvi su »Zlatni pijesci« kod Famaguste i tipična mediteranska pejzažna slika otoka i mediteranski ugođaji¹⁶⁾ cijenjene su osobine na čitavom sjevernom, sjeverozapadnom i centralnom evropskom turističkom tržištu. Istina je da se Cipar nalazi u prostoru gdje historijske turističke atraktivnosti daleko prelaze značenje onih na Cipru — Grčka, Turska, Liban, Izrael i Egipat mogu doduše ponuditi i Partenon, Aja Sofiju, Balbek, Sveta Mjesta ili piramide, ali je i Cipar neobično bogat historijskim spomenicima i iz najstarijih razdoblja.¹⁷⁾

Geografski položaj uslovio je vrlo složenu historiju Cipra čiji su tragovi vidljivi po čitavom otoku. Međutim, Cipar ima još jednu značajnu prednost — to je kontakt s orijentalnom civilizacijom što je važna prednost otoka u njegovoj turističkoj valorizaciji. Razvoj turizma prošao je kroz nekoliko faza: prije 1950. god. Cipar je kao turistički otok izazivao interes samo među obalnim zemljama Bliskog istoka. Najvažnija atrakcija bila je ljetna svježina planinskog masiva Trodos. Za Evropu i Ameriku Bliski istok tada još nije privlačan — dopire se najdalje do grčkih otoka i Carigrada. Nakon 1950. god. Evropa se ekonomski već dovoljno razvila, broj je turista porastao, a javlja se interes i za nove krajeve. Već 1954. god. na Cipru je bilo preko 50.000 posjetilaca. Međutim, od 1954. god. broj turista opada što je rezultat sve veće pravne nesigurnosti na otoku — 1958. god. zabilježeno je svega 11.110 gostiju. U četvrtoj posljednjoj fazi djelatnost se opet razvija, ali je sigurno da je 1964. god. bila jedna od najnepovoljnijih, što je vezano uz novije političke probleme na otoku. *Značajno je da se fluktuacija i opadanje ciparskog turizma dešavaju upravo u doba kada se evropski turizam najviše razvio. Prvenstveno je to rezultat automobilskog turizma u čemu Cipar ima najmanje prednosti.*¹⁸⁾ Njegova suviše izrazita otočna izolacija ne omogućava povezanost trajektima onako kako između Italije i Grčke, a nepovoljni politički odnosi omogućavaju isto takvu povezanost s Turskom (Iskenderum, Mersin), što bi moglo biti privlačno za motorizovani turizam koji sve više prodire i u unutrašnjost Turske i ne ograničava se samo na Carigrad.

Jedna od povoljnih mogućnosti s kojima može računati Cipar je njegovo uključivanje u kružna putovanja, budući da se ne može

16) Cipar je jedan od najtipičnijih sredozemnih otoka u zoni izrazite mediteranske klime prostorno definirane širenjem masline. Ljetna stabilnost vremena također je važan prirodni faktor za razvoj turizma.

17) Neolit obuhvaća na Cipru razdoblje od 5800. do 3000. god. p. n. e.

18) Međutim, treba istaknuti dobro razvijenu saobraćajnu cestovnu mrežu na samom otoku. Cipar raspolaže sa oko 1500 km asfaltiranih, i gotovo 5000 km ostalih cesta.

očekivati da bi, naročito za sjeveroameričke turiste, Cipar mogao biti jedini cilj. Bliskom istoku Cipar može ponuditi ljetnu svježinu Trodosa, Evropi i Sjevernoj Americi svoje plaže i svoju historiju. Izvjesne mogućnosti mogao bi na Cipru imati i zimski turizam. Ali su snježne prilike Trodosa dosta nesigurne, a bogata klijentela Bliskog istoka, ukoliko pokazuje afinitet prema zimskom turizmu, odlazi u Alpe. Kao centralno turističko mjesto na Cipru najpovoljnije uvjete ima Nikozija, ne toliko zbog svojih atraktivnosti koliko zbog aerodroma i centralnog polazaja na otoku.. Nikozija bi mogla postati sjedište kulturnih ili privrednih organizacija Bliskog istoka i međunarodno sastajalište.

Ekonomske veze između Jugoslavije i Cipra. Vanjskotrgovinska razmjena predstavlja najvažniji oblik ekonomskih veza između Cipra i Jugoslavije. Ona je postojala već i u predratnom razdoblju, iako u vrlo malom obimu. Iza II svjetskog rata obim razmjene je vrlo promjenljiv, ali je u porastu, naročito jugoslavenski izvoz. Sa Ciprom naša je bilanca aktivna, a nomenklatura proizvoda u izvozu mnogo šira nego u uvozu (59:6, koji je odnos vrlo nepovoljan). Jugoslavija izvozi i sirovine i proizvode visoke prerade, dok se uvoz ograničava uglavnom na agrume, iako postoje mogućnosti njegove diverzifikacije (sitne kože, sjemenski krumpir, suho grožđe).

Naša vanjska trgovina sa Ciprom počela je vrlo rano — u izvozu već od 1945. god. a u uvozu od 1948. god. U kasnijem razvoju izvoz na Cipar postoji gotovo svake godine, dok uvoz može vrlo često izostati.

1963. godine izvezli smo na Cipar 6850 t robe u vrijednosti od 378 mil. dinara, a uvezli 2188 t u vrijednosti od svega 90 mil. Ovi brojevi najbolje ukazuju na mali obim jugoslavensko-ciparske trgovine i po količini i po vrijednosti.

Osim vanjske trgovine između Jugoslavije i Cipra postoje i drugi oblici ekonomske suradnje. 1962. god. zaključen je sa Ciprom prvi sporazum o trgovini i ekonomskoj suradnji, a Jugoslavija također sudjeluje i u nevidljivom izvozu na Cipar. Krajem 1962. god. sklopljen je između jugoslavenskog »Energoinvesta« i ciparskog »Water development department« ugovor o izradi planova, pripremnih radova i kontroli izgradnje dviju brana na Cipru.

POLITIČKI PROBLEMI I STANOVNIŠTVO CIPRA

Poznata historija Cipra vrlo je dugotrajna — neolitska naselja datiraju iz razdoblja između 5800. i 3000. god. p.n.e. Međutim, za razumijevanje današnje situacije na otoku važnije je nekoliko kasnijih historijskih događaja. Ahajsko-mikenske imigracije iz II tisućljeća p.n.e. šire na otoku grčki jezik i kulturu. U I st. naše ere

kršćanstvo prodire na Cipar, a u V i VI st. potvrđena je autokefalnost ciparske crkve.¹⁹⁾ Sve do turskog osvajanja 1571. god. otok je sačuvao izraziti grčki karakter, iako grčko stanovništvo nije nikada bilo i jedino na otoku.

Poznavanje razdoblja turske vladavine — od 1571—1878, odnosno nominalno do iza I svjetskog rata, više omogućava razumijevanje današnjih političkih prilika na Cipru. Turska imigracija na otok znači i ekonomski sukob s domaćim stanovništvom. Sve jače suprotnosti prema osmanlijskoj državi i turskoj zajednici rezultiraju u nizu ustanaka (1764, 1804. itd.). U isto vrijeme jača na Cipru značenje i utjecaj grčke pravoslavne autokefalne crkve, čiji biskupi stiču titulu etnarha (narodnih vođa) i odgovorni su za prikupljanje davanja i grčke i turske etničke zajednica. Vjerska uloga dopunjena funkcijom etnarha formirala je ciparsku crkvu kao vodeću političku snagu na otoku. U razdoblju britanske administracije jača pokret za ujedinjenje s Grčkom. Turska i Velika Britanija bile su uvijek glavni faktori koji su takvo ujedinjenje onemogućavali. Nakon povlačenja Turaka kao zapreka ostaje Velika Britanija.

Nesretni odnosi između Grčke i Turske iza I svjetskog rata i britanska politika pomaganja i poticaja sad jedne ili druge etničke zajednice, uzrokovali su stanje stalne napetosti. Inicijativa predsjednika Makariosa za diskusiju o ustavu bila je povod za otvorena neprijateljstva. Jedinice Ujedinjenih nacija, iako na Cipru predstavljaju pozitivni faktor, ipak su samo snaga koja je dovedena izvana i koja može osigurati mir, ali ne i riješiti probleme. Mir na Cipru može se osigurati jedino samoopredjeljenjem uz poštovanje već zagarantiranih prava nacionalnih manjina.

Odnosi grčke i turske zajednice vrlo su složeni. Brojčani odnosi važan su faktor u definiranju jedne etničke zajednice kao nacionalne manjine. Vodeći računa o oko 17—20%²⁰⁾ turskog stanovništva na otoku ustav je osiguravajući zaštitu prava manjine izgubio iz vida potrebe glavinine stanovništva.

Kroz vrlo dugu i nadasve burnu historiju Cipar je, unatoč najrazličitijih stranih osvajanja i ponekad vrlo duge strane vladavine kakva je bila npr. turska između 1571. i 1878, sačuvao i etnički i vjerski svoj grčki karakter.²¹⁾ Današnje tursko stanovništvo na otoku predstavlja potomke trupa sultana Selima II koji je 1571. god. osvojio otok. Osim toga Turci su naselili Cipar prisilnom kolonizacijom iz Južne Anatolije. 1571. i 1572. god. preseljeno je na Cipar oko 30.000 ljudi. U novijoj historiji Cipra turska etnička za-

19) Još od V st. dalje uspjela je grčka pravoslavna crkva zadržati svoju autokefalnost. Nastojanja između XII i XIV st. da se ta crkva podvrgne rimskom papi ostala su bezuspješna.

20) Podaci o učešću turske etničke zajednice na Cipru u ukupnom stanovništvu jako se razlikuju u različitim izvorima, ali se svi kreću od 17—20%.

21) Ponekad se želi prikazati da grčko stanovništvo na otoku ima više levantske nego grčke karakteristike.

jednica znatno je oslabljena — iza Lozanskog ugovora 1923. god. dio mlađeg turskog stanovništva iseljava u Tursku što se ima pripisati kombinaciji pionirskog i patriotskog raspoloženja vezanog uz novu kemalističku Tursku. Ta generacija je školovana u Turskoj i općenito je uspjela u njezinom društvenom i ekonomskom životu. Danas je to upravo ona najambicioznija generacija čije bi djelovanje moglo biti značajno i na Cipru, ali, nije sigurno bi li to djelovanje bilo na liniji suradnje s ostalim stanovništvom otoka.

Tursku manjinu koristili su Britanci kao protutežu grčkim zahtjevima. Da bi neutralizirali traženje Grčke koja je iza II svjetskog rata bila očito ohrabrena prisajedinjenjem Roda i čitavog Dodekaneza 1947. god, Britanci računaju na stav Turaka na otoku. Turci se najprije izjašnjavaju za kolonijalni status quo, zatim za prisajedinjenje Turskoj i konačno za podjelu otoka, što za samo otočko stanovništvo može biti svakako najnesretnije rješenje. 1947. god. grčki je parlament jednoglasno usvojio rezoluciju o prisajedinjenju otoka Grčkoj.

Za Britance otok je imao uvijek samo vojničko-strateško značenje. Razdoblje turske i britanske vladavine na otoku znači, sve do II svjetskog rata, razdoblje njegove ekonomske zapuštenosti. 1878. god. Britanci su okupirali otok, zatim je 1914. izvršena aneksija koja je i međunarodno priznata 1923. god. Lozanskim ugovorom. 1925. god. otok postaje krunska kolonija. Prema Disraeliju Cipar je »ključ jugozapadne Azije« — njegov je zadatak da spriječi širenje Rusije na Bliskom istoku i Mediteranu. 1882. god. Britanci su se stabilizirali u Egiptu i za osiguranje imperijalnog puta značenje Cipra relativno je opalo. U toku I svjetskog rata Velika Britanija čak je ponudila otok Grčkoj.²²⁾

Od navedenih stavova Turske i Velike Britanije razlikuju se oni koji imaju SAD i SSSR. Sjedinjene Američke Države očito su bile sklone prisajedinjenju otoka bilo Grčkoj bilo Turskoj, kako bi i Cipar, koji vodi politiku neangažiranja, pripao Atlanskom paktu. Za strategiju Zapada u bazenu Sredozemlja značajno je da grčko-turski sukob slabi južno krilo te vojne organizacije. Stav SSSR-a je sigurno suprotan. On preferira samostalnost Cipra i njegovu politiku neangažiranja.

U odnosu na prosječno evropsko gledanje zahtjevi ciparskih Grka za ujedinjenje sa Grčkom ili samoopredjeljenjem mogu uživati veće simpatije, nego zahtjevi turske etničke zajednice. Mediteranska sredina Cipra i njegova kulturna tradicija očito više vežu otok za Grčku i Evropu. A osvajačka prošlost Turske, njezina historijska, kulturna i ekonomska zaostalost nisu joj mogle osigurati

22) 1915. god. Velika Britanija ponudila je Cipar Grčkoj pod uvjetom da ova odmah uđe u rat protiv Njemačke kako bi pomogla Srbiji. Međutim, Grčka za to nije bila spremna, a kasnije su Britanci povukli ponudu. Ugovorima u Sevresu 1920. i Lozani 1923. god. Turska se odrekla svih prava na Cipar. Time je za Vel. Britaniju prestala i obaveza plaćanja zakupnine za otok.

simpatije među evropskim narodima. Za razliku, SAD nisu opterećene takvim shvaćanjima.

Ciparska Republika nastala je na neuobičajeni način — spoznaćemom dviju drugih država, Grčke i Turske, što je onda prihvatila treća kolonijalna sila — Velika Britanija, koja je zadržala suverenitet nad dvama teritorijama na kojima se nalaze vojne baze (oko 256,5 km²). Velika Britanija također ima pravo da se koristi nizom služnosti na otoku kako bi mogla u potpunosti koristiti teritorije pod svojim suverenitetom.

Pri stvaranju nove države trebalo je zaista na svakoj strani očekivati mnogo odricanja — od Britanije da odustane od okupacije, Grčka od ujedinjenja, a Turska od podjele.

Jedan od osnovnih problema Cipra je brojčani odnos grčke i turske etničke zajednice kao i njihov prostorni raspored. Kad su 1571. Turci osvojili Cipar od Venecije na njemu je bilo svega oko 160.000 stanovnika i turski garnizon od 20.000 ljudi.²³⁾ Nakon prvotne kolonizacije više nije uspijevalo da se otok naseli turskom imigracijom. Osmanlijska vladavina na Cipru predstavlja žalosno razdoblje — gladi su bile česta pojava. 1767. god. broj stanovnika opao je na svega oko 80.000. Porast stanovnika u turskom razdoblju je bio vrlo spor tako da je trebalo više od 100 godina da bi otočko stanovništvo poraslo na oko 100.000 (1777. god.). Tek 1821. god. otok je ponovo prešao broj od 100.000 stanovnika (110.000). Prvi britanski popis zabilježio je na otoku oko 188.000 ljudi, dok je prema posljednjem popisu izvršenom 1960. god. na Cipru bilo ukupno 577.615 stanovnika. 1962. god. procijenjeno je stanovništvo na oko 580.000.

Navedena tabela daje pregled kretanja ciparskog stanovništva u poslijeratnom razdoblju. Za razliku od kretanja stanovništva u prošlosti današnji se razvoj karakterizira kontinuiranim porastom.

Procjena stanovništva na Cipru 1945—1962. god.
(u 000)

Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika
1945	435	1954	514
1946	447	1955	520
1947	457	1956	526
1948	467	1957	547
1949	476	1958	559
1950	485	1959	568
1951	492	1960	573
1952	498	1961	577
1953	506	1962	580

(»Demographic year book 1962« — United Nations, New York, 1962)

23) Podaci o stanovništvu otoka 1571. god. nisu ujednačeni u svim izvorima.

Stopa nataliteta nije suviše visoka — 1960. godine iznosila je 25,3‰ i nalazila se u padu, budući je prosjek 1945. do 1949. iznosio 31,2‰, a 1950 do 1954. god. 27,9‰.²⁴⁾ Dok stopa nataliteta nije jako visoka i odgovara srednje razvijenim zemljama, mortalitet je među najnižima na svijetu čak i od nekih najrazvijenijih zemalja, budući je 1962. god. iznosio 5,9‰. I mortalitet se nalazi u padu što je vidljivo iz usporedbe sa prosjekom iz 1945. do 1949. god. kada je iznosio 8,8 ili 1950—1954 god. kada je iznosio 7,7‰.

Prirodni prirast stanovništva otoka nije velik ne samo zbog malog ukupnog broja stanovništva nego još više zbog emigracije — ona je uzrokom da je pravi broj stanovnika na Cipru uvijek manji od potrebnog.²⁵⁾ Ako uzmemo stopu nataliteta od 26‰ i mortaliteta od 6‰ dobivamo stopu od 20‰ što znači, da bi računato na bazi oko 578.000 stanovnika (1960. g.) prirodni prirast iznosio oko 11.500 ljudi, a to je manje od migracija s otoka iste godine. Međutim, kako emigracija iznosi obično ispod 5000 ljudi, slijedi da je stanovništvo Cipra u slabom porastu.²⁶⁾

Relativna gustoća stanovništva nije uvijek najbolji pokazatelj gospodarske razvijenosti, životnog standarda i ekonomskih problema nekog prostora — realniji su pokazatelji poljoprivredna i ratarska gustoća i nacionalni dohodak po jednom stanovniku. Međutim, pripadnost Cipra izrazitoj i evropskim gledanjima bližoj i poznatijoj mediteranskoj sredini, omogućuje nam realniju ocjenu različitih pokazatelja gustoće. Relativna gustoća od oko 62, iako prividno niska, upućuje na relativnu prenaseljenost otoka. Ona ipak nije tolika kao na nekim drugim mediteranskim otocima — na Siciliji iznosila je relativna gustoća 1961. god. 183 stanovnika (km²).²⁷⁾

Stepen urbanizacije otoka je visok — 1871. god. imalo je 6 gradskih centara distrikta (Nikozija, Larnaka, Limasol, Famagusta, Pafos i Kirenija) samo 16% ukupnog stanovništva otoka, dok je 1961. god. taj broj porastao na 37%. Pojedina gradska naselja ističu se već znatnom veličinom — Nikozija ima gotovo 100.000, a Limasol do 50.000 stanovnika. Međutim, većina je naselja veoma mala — na čitavom otoku samo ih osam prelazi broj od 3500 stanovnika.

Današnji politički problemi Cipra bitno su vezani uz etnički sastav njegovog stanovništva. Grčka je etnička zajednica na Cipru

24) Po svojim stopama nataliteta i mortaliteta Cipar se bitno razlikuje od ostalih zemalja na Bliskom istoku, gdje natalitet doseže 46 a mortalitet 21‰.

25) Pod pravim ili apsolutnim brojem stanovnika podrazumijevamo onaj broj koji je utvrđen popisom. Tzv. potrební broj stanovnika rezultat je zbroja asolutnog broja iz prethodnog popisa i prirodnog prirasta, pod pretpostavkom da stopa prirodnog prirasta ostaje nepromijenjena. U koliko je broj stanovnika utvrđen novim popisom veći od potrebnog broja upućuje to na imigraciju i obratno.

26) U zadnjih nekoliko godina emigracija sa Cipra jako je povećana i prelazi 10.000 ljudi godišnje.

27) Poljoprivredna gustoća je broj koji pokazuje odnos poljoprivrednog stanovništva prema jednom kvadratnom kilometru ukupnih poljoprivrednih površina (oranice, vrtovi, voćnjaci, vinogradi, livade i pašnjaci), dok je ratarska gustoća odnos prema samo ratarskim površinama tj. oranicama, vrtovima, vinogradima i voćnjacima.

ne samo brojnija nego i mnogo starija — Turci su mlađe pridošlo stanovništvo naseljeno uglavnom između XVI i XIX st., koje je uvijek predstavljalo manjinu na historijski grčkom otoku. Današnji prostorni raspored stanovništva dobro odražava ulogu Turske kao osvajača — veći dio sela turske etničke zajednice nalazi se u sjevernoj polovini otoka i uz obale. To je rezultat ranog zauzimanja najbolje zemlje od strane pobjednika. S druge strane masiv Trodosa naseljen je gotovo isključivo Grcima (oko 99%), što očito ukazuje na njegovu historijsku ulogu zbjega. Značajno je da u novije doba od kraja XIX st. pa do danas postotak turskog stanovništva na Cipru postepeno opada — sa 24% 1871. god. smanjio se taj broj na oko 19% 1958. god. Slijedeća tabela pokazuje odnos stanovništva po religiji koji se poklapa s etničkom pripadnošću.

Stanovništvo po religiji

Stanovništvo po religiji	1921.	1946.	1960.
Grko-pravoslavni	244887	361199	442521
Muslimani	61339	80548	104350
Ostali	4489	8367	30744
Ukupno	310705	450114	577615

»Cyprus« (The statesman's year book — 19633, MacMilan and Co LTD, London 1963.)

Iako se različiti izvori posve ne slažu može se uzeti da broj grčkog stanovništva iznosi oko 80%, turskog 18% i ostalog 2%.²⁸⁾

Učešće Turaka u ukupnom gradskom stanovništvu nešto je veće od prosjeka u nekoliko gradova otoka. Naročito se ističe grad Pafos sa 33,8%, dok su u Limasolu Turci najslabije zastupljeni tj. sa 13,5%.

Etnički sastav stanovništva Cipra po distriktima i gradovima, u % 1958. god.

	Čitav otok			Gradovi		
	Grci	Turci	Ostali	Grci	Turci	Ostali
Nikoziya	73,3	18,4	5,3	69,5	20,1	10,4
Kirenija	79,8	12,8	7,4	69,8	15,8	14,4
Famagusta	82,4	15,8	1,8	76,3	16,7	7,0
Larnaka	75,3	21,1	3,6	69,8	20,2	10,0
Limasol	81,2	15,3	3,5	80,0	13,5	6,5
Pafos	71,1	23,7	0,2	65,3	33,8	0,9
Ukupno:	79,5	17,0	3,5	72,6	18,7	8,7

»La république de Chypre« (»Notes et études documentaires«, NO 2800/1961.)

28) Zanimljivo je da oko 2% stanovništva u grupi »ostali« (Armeni, Maroniti, Židovi i drugi), podržava predsjednika Makariosa i grčku etničku zajednicu.

Ovi su odnosi važni jer znatno utječu i na politički život otoka. On je najviše koncentriran u gradovima zbog čega veći postotak turskog gradskog stanovništva ima i nesrazmjerno veće značenje u vršenju političkog utjecaja i u odnosima sa grčkom etničkom zajednicom.

Tretiranje turske etničke zajednice, koja je na Cipru u manjini, daleko je povoljnije nego što bi na to ukazivali sami brojčani odnosi između obiju grupa stanovništva. Dok je taj brojčani odnos između Grka i Turaka oko 80% : 18% u ciparskoj armiji omjer je daleko povoljniji u korist Turaka tj. 60:40%. U svim organima vlasti, u vladi itd. postoji omjer 70:30, što također ne odgovara stvarnim brojčanim odnosima dviju glavnih skupina stanovništva. Grčko stanovništvo ne samo da je brojčano daleko zastupljenije nego je relativno i mnogo važnije u ekonomskom i uopće društvenom životu otoka. Vidljivo je to već iz nekoliko podataka — od ukupno oko 800 liječnika na otoku samo ih 41 pripada turskoj etničkoj zajednici, od 270 arhitekata samo 12, od 200 advokata samo 22 itd.

PROBLEMI DIOBE OTOKA

Pokušaj sređivanja političkih problema otoka njegovom diobom predstavljalo bi najgore moguće rješenje. Ne samo da bi podjela otežala već i onako nepovoljnu ekonomsku situaciju, nego bi uvjetovala potrebu znatnih prisilnih migracija stanovništva. Takve migracije nisu se još nigdje pokazale kao uspješna metoda za rješenje političkih problema, a pogođenom stanovništvu su uvijek donosile patnju.²⁹⁾

Planova od strane Turske o podjeli otoka bilo je i prije 1958. godine.³⁰⁾ Predložena linija bila je uvijek 35. paralela, s tim da bi sjeverni dio pripao Turskoj. To ne bi odgovaralo samo rasporedu većine čistih turskih sela koja se nalaze u sjevernoj polovici Cipra, nego se i slaže s ekspozicijom ove polovice turskim obalama, a također i s većim gospodarskim značenjem sjevernog dijela otoka. Problem kod toga može biti lokacija Nikozije koja bi ostala u turskom dijelu. Međutim, ovdje je predviđena podjela glavnog grada na grčki i turski dio, po čemu bi se i Nikozija uključila među nelo-

²⁹⁾ U novijoj historiji odnosa između Grčke i Turske velike i prisilne migracije imale su karakter masovnih tragedija. Iza I svjetskog rata oko 1,500.000 Grka napušta Tursku i preseljava se u Grčku. Na sličan način oko 400.000 Turaka mora se vratiti u Tursku. Uključivanje ovako velikih masa stanovništva u gospodarski život zemlje bilo je vrlo teško naročito u Grčkoj.

³⁰⁾ Težnje Turske da zaštiti prava svoje manjine na otoku pa i pod cijenu njegove podjele izgledaju u svjetlu postojećeg ciparskog ustava sasvim nepotrebne. Tome treba dodati i jednostranost turskih zahtjeva kad je u pitanju njihova nacionalna manjina — uz istočne granice Turske živi oko 2,000.000 Kurda, koji u skladu sa svojim brojem i zonom kompaktne naseljenosti nisu u Turskoj stekli nikakva posebna prava.

gično podijeljena gradska naselja u svijetu koja se javljaju iza II svjetskog rata (Berlin, Jeruzalem).

Na Cipru ima 389 grčkih sela, 120 turskih i 106 miješanih. Veći broj grčkih sela i stanovništva i veći postotak grčkog stanovništva u gradovima uvjetovao bi i jače migracije ove etničke zajednice. Podjelom duž 35. paralele trebalo bi na jug preseliti oko 200.000 Grka, tj. nešto manje od polovice grčkog stanovništva na otoku, dok bi na sjevernu polovicu prešlo oko 40.000 Turaka. Podjela otoka suviše bi sa gospodarskog stanovišta favorizirala tursku nacionalnu manjinu. Ne samo da bi manji dio stanovništva dobio polovicu teritorija, nego bi mu pripali i glavni gospodarski izvori i najvažnija luka i aerodrom. U nizini Mesaorija nalaze se najvažnije natapane zone Cipra, a uz sjeverni dio Trodosa u zoni lavičnih izljeva locirani su najvažniji ciparski rudnici. (Mavrovouni, Skuriotissa, Agrokipia itd.) Ipak treba istaknuti, da su to sve ležišta koja su u fazi iscrpljenja, dok bi ciparski najperspektivniji rudnik azbesta kod Amiandososa ostao na grčkom teritoriju. Cipar bitno ovisi o avionskom saobraćaju i glavni aerodrom ostao bi u turskom dijelu. Također bi i glavni turistički sadržaji važni za valorizaciju ljetnog turizma za evropsko i sjevernoameričko tržište ostali u Turskoj.

Osim navedenog prijedloga o podjeli otoka na njegov sjeverni i južni dio postoji i britanski prijedlog o podjeli na zapadnu i istočnu polovicu koji je isto tako nesretan i nelogičan.

Bilo kakva politička podjela otoka³¹⁾ ne bi mogla donijeti koristi njegovom stanovništvu niti državama kojima bi pripali odgovarajući dijelovi. Otok je izrazita gospodarska cjelina. Njegov ekonomski razvoj bilo kao samostalne države, bilo kao dijela Grčke ili Turske bitno ovisi o ekonomskoj suradnji i pomoći iz vana. Cipar je jedinstveno i suviše malo tržište- a da bi podjela mogla unaprijediti njegovo gospodarstvo. Osjetljivi strateški ciljevi koje želi riješiti Turska u vezi s osiguranjem svog Adansko-iskenderunskog primorja, ne mogu se postići diobom otoka, jer bi jedna njegova polovica i dalje ostala Grčkoj.

OPĆE OSOBINE POLOŽAJA CIPRA

Promatrajući različite osobine prostornog položaja Cipra mogu se lako uočiti neke njegove specifičnosti. Osobine naročito geopolitičkog položaja, oblika i veličine (teritorij, stanovništvo) dr-

31) Otoci obično predstavljaju izrazito ekonomske i geografske cjeline i logično je, da ukoliko nisu samostalni (Ceylon), pripadaju odgovarajućim obalnim državama. Politička podjela otoka pogotovu bi bila nelogična ukoliko se radi o tako malim teritorijima kao što je ciparski. Današnji postojeći primjeri politički podijeljenih otoka rezultat su samo historijskog naslijeđa i kolonijalne prošlosti i za postojeću podjelu ne postoje opravdanja u njihovim gospodarskim i geografskim karakteristikama (Irska, Haiti, Timor).

žavnog teritorija čine osnovna uvodna poglavlja u političkoj geografiji.³²⁾

Matematički položaj definiran s geografskom širinom, dužinom i apsolutnom visinom ima dosta ograničeno značenje.³³⁾ Međutim, treba odmah istaknuti važnost već spomenute 35. paralele uz koju je vezan neadekvatni prijedlog o političkoj podjeli otoka.

I *apsolutna visina* glavnog otočnog masiva ima veliko značenje. Ona uvjetuje ljeti svježije temperature, činjenica s kojom Cipar računa u razvoj ljetnog turizma zbog privlačenja bogate turističke klijentale sa Bliskog istoka željne da u uvjetima pustinjskog i stepskog ljeta nađe prijatno osvježanje. Ova vrsta turizma može biti bitna za djelomično izravnanje stalnog deficita u trgovačkoj bilanci ekonomski još nerazvijene republike, a također je značenje turističke privrede trajno i perspektivno.

Cipar se nalazi u izrazito prirodno raznolikom, a društveno i donekle ekonomski vrlo dinamičnom kontaktnom prostoru.

Prirodna sredina istočnog Mediterana i Bliskog istoka upravo je ovdje najraznolikija. Na obalama istočnog Sredozemlja dominiraju pustinje (Egipat, Izrael), visoki i slabo prohodni planinski masivi (Toros u Turskoj), grebeni (Izrael) i delte (Egipat). Niz ekonomskih osobina bitno ovisi o navedenim prirodnim cjelinama. Masiv Torosa predstavlja važnu saobraćajnu zapreku što povećava vrijednost Kilikijskih vrata, niži nivo potoline Mrtvog mora u poređenju sa Sredozemljem (—394 m) otvara perspektive energetskog korištenja, dijelovi pustinje doživljavaju iza II svjetskog rata bitne pejzažne i ekonomske transformacije (pustinja Negev u Izraelu), ili su potencijalni nosioci nafte, dok je egipatska delta najvažniji i najveći izrazito komercijalizirani prostor u istočnom Sredozemlju (pamuk). Takvi raznoliki prirodni kontrasti ne postoje ni u zapadnom a ni u centralnom Mediteranu.

I osobine okolnog mora daju položaju Cipra naročite i ponekad ekonomski vrijedne karakteristike. Najviše temperature vode u čitavom Mediteranu (ljeti 27—28°C) važan su element u mogućoj turističkoj valorizaciji otoka, a najvažniji salinitet (ljeti oko 39,5 posto) ima značenje za dobivanje soli — to je bila uvijek važna osobina za historijsku i današnju stočarsku orijentaciju stanovništva Bliskog istoka.

32) Politička geografija, poznata i pod imenom geopolitike, kod nas je posve nova i nerazvijena disciplina. Modernije i značajnije ideje političke geografije kao nauke javljaju se u Evropi početkom ovog stoljeća. Između dva svjetska rata disciplina je posve diskreditirana subjektivnim nenaučnim i imperijalističkim deformacijama njemačke geopolitičke škole. Međutim, iza II svjetskog rata disciplina ponovo izaziva veliki interes naročito među autorima na Zapadu.

33) Iako ne treba zaboraviti da je gotovo čitava zapadna i južna granica Egipta određena dijelom stupanjske mreže i da se velik dio granice između SAD i Kanade poklapa sa širinskom mjerom, isto kao u Koreji i Vijetnamu.

SAOBRAĆAJNO ZNAČENJE MEDITERANA. Sredozemlje Starog svijeta najvažniji je sredozemni prostor uopće,³⁴⁾ i jedini koji je predstavljao jednu od kolijevki ljudske civilizacije. Njegovo saobraćajno značenje može se identificirati s izrazitom funkcijom spajanja suprotnih obala.

Značenje položaja Cipra moguće je najlakše ocjenjivati u vezi trgovačkih saobraćajnih pravaca, i političkih odnosa pojedinih mediteranskih ili nemediteranskih država. Iako se značenje tog položaja i mijenjalo ipak je bitna osobina položaja Cipra vrlo dugi kontinuitet u njegovoj važnosti.³⁵⁾ To je u skladu i s dugim kontinuitetom značenja čitavog Mediterana. U mediteranskom historijskom razdoblju³⁶⁾ Sredozemlje kao središnji i najvažniji dio svijeta privlači na svoje obale saobraćaj svojih triju kontinentalnih zaleđa — evropskog, azijskog i afričkog. Različita roba dolazi Jantarskim putem, Afrika daje zlato i robove, kopneni most Mezopotamije i Sirije («Plodni polumjesec») mirodije, svilu itd. Zatvoreni i dosta ograničeni karakter mediteranskog bazena naročito je uvjetovao kontinuitet važnosti njegove unutrašnje plovidbe koja mu je osiguravala neprestano značenje. Nakon Sueskog kanala Sredozemlje dobiva i tranzitnu funkciju — ona je postepeno postala najvažnijom. Oblik Mediterana i glavni prostori ekonomskog interesa uvjetovali su uvijek jače postojanje longitudinalne plovidbe od zapada prema istoku odnosno jugoistoku. Sve do 19. i 20. st. dok Francuska i Italija ne pokazuju veći interes prema krajevima koji leže južno od njihovih obala, istočni Mediteran ima veće značenje — historijski ono je definirano levantskom trgovinom. Težnju prema istoku i jugoistoku pojačat će Sueski kanal. U tom prostoru položaj Cipra imat će uvijek veliku vrijednost.

Međutim, po značenju plovidbe sjever—jug istočni Mediteran zaostaje za njegovim zapadnim dijelom. To je rezultat francuskih težnji prema sjevernoj Africi. Na istoku, između Turske i Egipta nije nikada postojala jača saobraćajna povezanost.

Navedena razmatranja pokazuju da istočnom mediteranskom prostoru nedostaje uloga pomorskog saobraćajnog raskršća, toliko karakteristična za njegov zapadni dio. Međutim, unatoč nedostatka pomorske križišne funkcije istočni se Mediteran ističe kao njegov značajniji dio. Pozitivni ili negativni utjecaji Feničana, Arapa i Turaka dolaze s istoka; prema istoku usmjereni su i interesi Evro-

34) Osim Sredozemlja Starog svijeta značajni su još i Srednjoamerički, Baltički i Arktički Mediteran. Oni nemaju tako dugotrajnu historijsku važnost, ali je njihovo značenje u odnosu na geopolitički položaj daleko veće nego njihove ekonomske funkcije, inače jače izražene u Američkom i Baltičkom Sredozemlju.

35) Razvoj međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa naročito u XIX i XX st. daje niz primjera gdje se položaj pojedinih teritorija bitno promijenio — Tule i Island mogli su biti aktivirani jedino u fazi avionskog saobraćaja. Zbog Panamskog kanala potpuno je opalo nekada veliko pomorsko značenje Falklandskih otoka itd.

36) Za razliku značenje Atlantika i atlantske historijske faze datira tek od XVI st. Mediteran tada postaje sporedno more sve do početka velikog tranzitnog saobraćaja i uloge britanskog imperijalnog puta za Indiju.

pe. U levantskoj trgovini i križarskim ratovima Cipar i istočni Mediteran igraju veliku ulogu. Sueski kanal i razvoj avionskog saobraćaja potencira njihovo značenje. Dvije najvažnije i najglomaznije sirovine koje daje mediteranski bazen posredstvom svoje plovidbe Evropi — pamuk i nafta, porijeklom su s njegovih istočnih ili jugoistočnih obala.

POLOŽAJ CIPRA NA MEDITERANU

Svi obalni dijelovi Sredozemlja uglavnom su teško prohodni — jedine otvorene pejzaže i laku prohodnost u odnosu na reljef pružaju pustinje. Ali i ovdje saobraćajni pravci ovise najviše o postojanju vode. Zato je povezivanje obalom plovidbom imalo historijski veće značenje od kopnenog saobraćaja.

U uslovima primitivne kabotažne plovidbe starog i srednjeg vijeka zatvorenost Mediterana kao unutrašnjeg mora ima značajnih prednosti. Slabijim mogućnostima orijentacije i potrebama česte opskrbe brodova odgovara veći broj bližih otoka rasutih uz obale — osobina koja u potpunosti vrijedi za Cipar.³⁷⁾ Vrijednost saobraćajnog položaja dopunjavala je i plodnost samog toka. To je jedan od rijetkih mediteranskih otoka koji u svom centralnom dijelu ima tako veliku i plodnu ravnicu, uvijek značajan žitarski prostor. U ovako pitomom i plodnom kraju u poređenju sa šturom prirodnom sredinom ostale Grčke, razumljivo je da se boginja plodnosti mogla roditi samo na Cipru. U XV i XVI st. talijanski gradovi, među kojima uspijeva Venecija, interesiraju se za Cipar. Sol iz okolice Limasola i Larnake bila je važan izvozni proizvod. Uz južne obale uzgajala se šećerna trska, a šume je još uvijek bilo u izobilju. Venecija utvrđuje obalne gradove — more je tada izvor ne samo bogatstva nego i opasnosti. Turci predstavljaju već neposrednu prijetnju i Cipar je posljednja kršćanska zemlja na Levantu. Već u XIII st. završava kršćansko razdoblje u Siriji i Palestini. Trgovačke luke evropskih pomorskih gradova premiještaju se na Cipar, koji postaje glavno skladište robe s Istoka, koju brodovi evropskih država odvoze prema Zapadu. U trgovini Cipar nije samo posrednik, nego sudjeluje i svojim vlastitim proizvodima — izvozi vino, žito, voće, pamuk, boje i tekstilne proizvode iz Nikozije.

Cipar je manje od 100 km udaljen od maloazijskog kopna, raspolaže i hranom i vodom, i uvijek je bio važna opskrbrna stanica. Tek u XIX st. nova vrsta goriva — ugljen — uvjetuje stvaranje drugih bunkerskih pristaništa. Sada umjesto Krete, Roda ili Cipra veće značenje dobivaju Gibriltar i Malta.

37) Ali uza sve povoljne osobine sudeći po sačuvanim izvorima izgleda da je u antičko doba Rodos bio važniji pomorski centar, s jačom koncentracijom pomorskih kadrova i iskustva. Dovoljno se kod toga podsjetiti na značajno historijsko zakonodavstvo Rodosa. Izgleda da je njegov položaj bliže egejskom otočju imao kod toga veće značenje.

Antičko doba razvija plovību u istočnom Mediteranu — tada su važni ne samo pravci među Egejskim otocima nego i prema Crnom moru i feničkoj obali preko Cipra. Čitav ostali historijski razvoj pokazuje da će Cipar imati uvijek veliku vrijednost — bilo da se radi o trgovačkim putevima ili vojničkom značenju. Kod toga će ekonomsko značenje položaja Cipra postepeno sve više ustupati mjesto njegovoj strateškoj funkciji. Značenje međunarodne trgovine tipičnim i tradicionalnim mediteranskim proizvodima danas je relativno vrlo malo, pogotovu kad ni jedna mediteranska zemlja ne može izvesti svjetski značajnije količine ovčetine i vune.

Ekonomsko značenje položaja Cipra vrlo je specifično. Otok, kojeg njegove ekonomske osobine definiraju kao nerazvijenu zemlju, nalazi se, uz iznimku Izraela, u zoni isto tako izrazito nerazvijenih država. Kontrasti Francuske i Magreba ili Italije i Libije, pokazuju velike razlike u ekonomskoj razvijenosti centralnog i zapadnog dijela Sredozemlja. Za razliku njegov istočni dio predstavljen je, uz iznimku Izraela, sve izrazitim nerazvijenim zemljama. Međutim, zbog pojave Izraela kontrast razvijenosti i nerazvijenosti javlja se i ovdje. On potencira postojeću političku napetost između Izraela i arapskog svijeta, jedan od najvažnijih političkih problema na Bliskom istoku.

Ekonomsko-geografske specifičnosti Bliskog istoka dopunjuje i postojanje specijaliziranih luka — u Egiptu za pamuk, u užem prostoru Levanta³⁸⁾ za naftu, u Turskoj za izvoz minerala. Takve specijalizirane luke uglavnom nedostaju u zapadnom Sredozemlju.

Već navedene osobine pokazuju da Cipar danas ima specifičan ekonomsko-geografski položaj. Po svom ekonomskom razvoju on se nije uspio uključiti u međunarodnu konjunkturu trgovine agrumima, a također nije nikada jače sudjelovao u trgovini tradicionalnih mediteranskih proizvoda. Ali najvažnija nova sirovina koja daje važnost Sredozemlju — nafta — izbija na obalu u levantskim lukama koje se mogu kontrolirati sa Cipra čak i avionima najmanjeg radijusa (oko 350 km). Specifični karakter te sirovine uvjetuje da položaj Cipra dobiva sve veću stratešku vrijednost. Tome pridonosi i karakter Cipra kao britanske vojne baze. Strateško značenje otoka može se najbolje ocijeniti u odnosu na položaj prema Bliskom ili Srednjem istoku.

Raznoliko shvaćanje pojmova Bliski i Srednji istok. Starija trgovačka historija istočnog dijela Sredozemlja poznaje ovaj prostor pod imenom Levanta.³⁹⁾ Međutim, u političkim odnosima poznatiji su drugi nazivi — Bliski (ili Prednji) i Srednji istok, čija je teritorijalna definicija šira od pojma Levanta. Tako pojam Bliskog istoka uključuje još i Irak, Jordan, Iran i zemlje Arapskog po-

38) Između Iskenderunskog zaljeva i Gaze. Uži prostor Levanta poklapa se sa historijskom feničkom obalom.

39) Grčka, Turska, Sirija, Liban, Izrael, Egipat i Cipar.

luotoka. U pojam Srednjeg istoka ulaze obično Perzija, Afganistan, Nepal, Butan, Pakistan, Indija, Ceylon i Maledivski otoci,⁴⁰⁾ a često se ti pojmovi i preklapaju. Ova neodređenost pojmova vrlo je karakteristična — oni ne odražavaju postojeću ekonomsku ili geografsku i uopće društvenu stvarnost, nego su rezultat evropskih gledanja formiranih u fazi kolonijalnog širenja i evropeizacije svijeta. Zastarjeli geografski pojmovi kontinenata i nerealne evropske prostorne definicije nisu u skladu sa sve većom ulogom koju ove države imaju kao subjekti svjetske politike. Nerealnost ovih gledanja lako se uočava iz nekoliko karakteristika.

1) Antički svijet definirao je pojmove kontinenata kao najveće dijelove kopna i dao njihove približne međusobne granice. Tako na Sinajskom poluotoku »prestaje« Afrika i »počinje« Azija, moreuzi »dijele« Aziju od Evrope a velika nizina (Vrata narodna) između Urala i Kaspija »dijeli« Evropu od Azije. Dopadljivost ideje o kontinentima kao najvećim dijelovima kopna uvjetuje da se takva shvaćanja kontinenata i njihovih »granica« zadrži i do naših dana.

Ovdje je od posebnog interesa proizvoljno povučena granica⁴¹⁾ između Azije i Afrike koja prolazi Sueskim kanalom. Treba zato istaknuti da je sav prostor od atlantskih obala Sahare pa sve do maloazijskog, kurdistsanskog, iranskog i omanskog visočja sličan ili jednak po svojim prirodnim osobinama.

U podlozi čitavog tog područja nalazi se jedan od najstarijih dijelova zemljine kore poznat kao Gondvana kopno. Kroz najveći dio geološke historije sav taj prostor ima zajedničku geološku i morfološku evoluciju. U uslovima slične klime i pejzaži su uglavnom isti između Atlantskog oceana i Perzijskog zaljeva.

Klimatske karakteristike su također podjednake i u vrlo udaljenim krajevima istočno ili zapadno od Sueza. Sve su to tople pustinje hamada i ergova i stepske polupustinje, svagdje pejzažno slične, istog načina i vremena postanka i istih funkcija. Uz centralnu Aziju to je jedinstveno i najveće pustinjsko područje svijeta.

Osim zajedničkih prirodnih osobina i čitav je niz društvenih osobina čitavom prostoru podjednak, što se npr. vidi i u nacionalnoj i vjerskoj jedinstvenosti arapskih zemalja. Uz jedinu iznimku postojanja relativno velike židovske enklave u Izraelu i kršćanske u Libanu sav je prostor između Atlantskog i Perzijskog zaljeva i spomenutih visočja na sjeveru i Sudana i etiopskog visočja na jugu naseljen pretežno jedinstvenom arapskom nacionalnom grupom, koja, uz sve razlike uvjetovane udaljenošću i izoliranošću pojedinih krajeva, pripada istoj rasnoj semitskoj skupini, ima zajed-

40) Prema prijedlogu »Nacionalnog Geografskog društva u Washingtonu« — inače se pojam Srednjeg istoka najčešće ograničava na Perziju i Afganistan.

41) Granice se obično definiraju kao linije ili pojasevi između prostora različitih ekonomsko-geografskih ili nekih drugih osobina.

nički arapski jezik, islamsku vjeroispovijest, pismo, kulturu i tradicije i zajedničke ideale o pravu na nezavisnost i samostalni razvoj. Arapi dakle predstavljaju, uz moguće lokalne razlike uvjetovane veličinom prostora, i jedinstvenu naciju jednaku s obje strane Sueskog kanala, što više i pojedine teritorijalne političke cjeline nalaze se i sa jedne i druge strane tog kanala kao npr. Egipat.

Značenje Sueskog kanala općenito, a naročito je to pokazala sueska kriza 1956. god, upućuje da taj prostor predstavlja zonu privlačenja kojoj se teži i s istoka i sa zapada, zbog čega spaja Aziju i Afriku, a nikako nije »granica« koja ih odjeljuje.

Također je i način života podjednak na čitavom prostoru. Suhoća i toplina kraja uvjetuju pustinju, a izolirani alogeni riječni tokovi ili mjestimično pojavljivanje temeljnica, postanak raštrkanih oaza pretežno palma datula, oaza koje su u Sahari jednake onima u Nedždu ili u nekom drugom dijelu ovog područja. Suša i borba za vodu uvjetuju svagdje slične oaze ili sisteme za natapanja. Osim oaza jedini su veći obradivi prostori riječne doline među kojima su dolina Nila i prostor Mezopotamije najvažniji.⁴²⁾ Prirodno, a pretežno umjetno natapanje, svagdje je osnov i uvjet agrarne djelatnosti. Oaze, riječne doline i stepski krajevi svagdje su jedini prostori stalno naseljenog stanovništva. Izvan natapanih dijelova sav polupustinjski, stepski i pustinjski kraj pripada pokretnim stočarima, beduinima jednakog načina života i niskog životnog standarda, kako u saharskoj tako i u pustinjama Arapskog poluotoka.

Osım tih tradicionalnih zanimanja na čitavom su prostoru jednaki i noviji ekonomski izvori. Pojavljivanje nafte zajednička je osobina pustinjskog pojasa od Perzijskog zaljeva do Atlantskog oceana. Svim su Arapima zajednički ekonomski problemi u vezi niskog životnog standarda i teritorijalne pocijepanosti na čitav niz manjih političkih jedinica, među kojima često, ne samo da nema stvarnih ekonomskih i geografskih, nego ponekad ne postoje čak ni umjetne i tačno određene državne granice. Nije zato logično da jedinstveno arapsko stanovništvo »podijelimo« Sueskim kanalom na »različitu« »azijsku« i »afričku« polovinu koja živi u dva »različita« prostora.

Iz navedenog se lako zaključuje da zbog istih ekonomsko-geografskih i ostalih društvenih osobina s istočne i zapadne strane Su-

42) Područje »Plodnog polumjeseca« — relativno pitomija travna stepska zona između teško prohodnog reljefa na sjeveru i pustinja na jugu, bilo je uvijek najvažnije tranzitno područje Bliskog istoka. Historijski putevi iz Egipta za Perzijski zaljev nisu iz Nilove delte i Sinajske pustinje išli direktno najkraćim putem prema istoku, nego su koristili duži i zaobilazniji ali i povoljniji pravac slijedeći zonu Plodnog polumjeseca. I danas su direktne i važne saobraćajnice koje sijeku pustinju vrlo rijetke — najveće značenje imaju među njima naftovodi. TAP — line, kao najduži, položen je gotovo potpuno u zoni pustinje. Ipak treba istaknuti da takvo gledanje ne vodi dovoljno računa o paleoklimatskim uvjetima. Stara rimska Petra, danas zamrli grad u južnom Jordanu, ukazuje na nekad povoljnije klimatske prilike u danas izrazito pustinjskom kraju sjevernog dijela Arapskog poluotoka. Petra je bila raskršće trgovačkih puteva, stjecište karavana i važan gradski centar, jer je za život bila potrebna voda i vegetacijom bogatija okolica — elementi koji danas u ovim pustinjskim pejzažima potpuno nedostaju.

eskog kanala ne možemo taj kanal smatrati za granicu Afrike i Azije. Pojam kontinenta Afrike i Azije i njihove granice na Suez u odgovara ni prirodnim ni suvremenim društvenim osobinama zbog čega se sve više napušta.

Kao pokušaj da se odredi što bolji naziv za navedeno područje pojavljuje se nekoliko mogućnosti kao npr. Bliski istok, Prednji istok, Srednji istok, Arapski svijet itd. Prednost je tih naziva što ne upotrebljavaju nerealne pojmove kontinenata, a njihov nedostatak što zapravo predstavljaju samo odraz evropske kolonijalne politike iz prošlosti iz doba kada je Evropa bila neosporno najvažniji dio svijeta. Značenje je pojedinih naziva kao Bliski istok, Daleki istok, Prednja ili Stražnja Indija samo historijsko, jer oni odražavaju politiku evropskih velesila — u prvom redu Britanije i Francuske — kroz posljednja dva stoljeća. Tada, kad je centar ekonomskog i političkog života svijeta bila Evropa ti su nazivi imali smisla. Trebalo je zaista razlikovati Bliski istok od dalekih istočnih obala Azije — ili od tzv. Dalekog istoka; osvojivši Indijski poluotok Britanci su počeli upotrebljavati naziv Prednja Indija, a udaljenija i kasnije upoznata i iskorištavana Indokina dobila je naziv Stražnja Indija.

Novim razvojem ti nazivi gube sve više svoje opravdanje. Jačanjem SAD i njihovim utjecajem u ovom dijelu svijeta ono što se s evropskog stanovišta nazivalo »Bliskim« ili »Dalekim« istokom leži za SAD na zapadu; moderni brzi saobraćaj sve više isključuje pojmove »bliski i daleki«, a nazivi koji su ostatak kolonijalne prošlosti nisu niti u skladu s autoritetom i utjecajem koji novonastale države imaju u tim dijelovima svijeta.

Jedan od najboljih poznavalaca ekonomsko-geografskih i uopće društvenih problema Azije, G. B. Cressey, uvodi u upotrebu novi pojam — Swasia.⁴³⁾ U tom pojmu vidi se napuštanje historijske i danas nerealne terminologije, ali je njegovo određivanje prema geografskim koordinatama i suviše pojednostavljeno, a da bi moglo odraziti složenu društvenu problematiku tog prostora. Uz izuzetak Perzije i Turske moguće je ovaj prostor nazivati i »Arapski svijet« što naglašava njegovu jedinstvenost.⁴⁴⁾ Međutim u ovom radu upotrijebit će se konvencionalni naziv Bliskog istoka, koji prevladava u politološkoj literaturi.

1962. god. imao je taj prostor ukupno oko 88,330.000 stanovnika na površini oko 5,621.000 km².⁴⁵⁾ Relativna gustoća je vrlo mala i iznosi svega oko 16. Ovom pojmu Bliskog istoka treba u slučaju razmatranja problematike nafte dodati još i Irak tj. površinu od 1,648.000 km² sa 21,227.000 stanovnika. Za velik broj zemalja podaci o broju stanovništva su približni jer se osnivaju sa-

43) G. B. Cressey: »Crossroads — land and life in Swasia« — (J. B. Lippincott Co, Chicago 1960).

44) R. Pavić: »Arapski svijet« (u rukopisu)

45) »Annuaire statistique — 1963« — Nations unies, New York 1964.

mo na procjenama (Liban, Muscat, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Trucial Oman, Jemen, Protektorat Južne Arabije).

Iako postoje i bolji nazivi od Bliskog istoka teško je promijeniti ustaljena shvaćanja inaugurirana od zemalja koje su opterećene osjećajem velikih sila. Promjena tih naziva ovisit će o snazi i ulozi država ovog prostora u svjetskoj politici⁴⁶).

- 2) Na sličan način moguće je isticati i nerealnost »granica« Evrope i Azije na Uralu i u Vratima naroda. Umjesto graničnih i izolacionih funkcija južno uralsko industrijsko područje danas je izrazita zona spajanja i privlačenja ljudi i materijalnih dobara i sa istoka i zapada. *U rasporedu proizvodnih snaga u SSSR-u Ural ima jedno od centralnih mjesta i vrši koncentracionu ulogu, a ne nalazi se ni na kakvoj granici niti vrši granične funkcije.* Formiranje pojma Urala kao granice između Evrope i Azije odraz je ruskog poznavanja ovog prostora i prodora na istok u XVIII st.
- 3) Podjela Novog svijeta na sjevernu, centralnu i južnu Ameriku također ne odgovara ni prirodnoj a ni društveno-ekonomskoj stvarnosti ovog prostora. Panamska prevlaka nije nikakva »granica« Centralne i Južne Amerike. Prirodne osobine Karipskog mora, ekonomski interesi i saobraćajna povezanost njegovih suprotnih obala definiraju ovaj prostor kao Američko sredozemlje — tek daleko na jugu dolazi se do graničnog izolacionog područja koje predstavlja Amazonija⁴⁷).

STRATEŠKO I EKONOMSKO ZNAČENJE BLISKOG ISTOKA I ODNOSI VELIKIH SILA

Prostor Bliskog istoka slikovito nazvan — »Zemlja pet mora«⁴⁸) ima, unatoč kontakta s važnim svjetskim morima i duboke penetracije pojedinih zaljeva, izrazite kontinentalne karakteristike. To se vidi ne samo iz postojeće suše, tradicionalnih stočarskih zanimanja i uloge saobraćajnog kopnenog mosta između Levanta i Perzijskog zaljeva, nego također i zbog nepostojanja ni jedne jače autohtone pomorske sile⁴⁹) u ovom prostoru — osobina koja ne

46) Kod toga je zanimljivo istaknuti da su nazivi »Bliski i Prednji istok« definirani samo po svom najjednostavnijem i najprimitivnijem elementu — prostornom položaju. Sam taj kriterij nije dovoljan za karakteriziranje složene stvarnosti nekog područja. A pogotovu je krivo ako se pojam prostornog položaja izjednači značenjem geografskog položaja, budući on uključuje više složenih i povezanih osobina, a ne samo prostornu komponentu.

47) Treba istaknuti da se slična gledanja prihvaćaju sve više ne samo u ekonomsko-geografskoj literaturi. Tako je danas već uobičajeno da se u Africi promatraju »Arapske zemlje«, i »Afrika južno od Sahare«. Ovakva podjela je opravdana — izolaciona uloga Sahare uvijek je bila izrazita, bijelo stanovništvo na sjeveru jako kontrastira s obojenim stanovništvom na jugu, klimatske razlike su vrlo velike i uvjetuju na jugu sasvim drugačiju agrarnu sirovinu proizvodnju za svjetsko tržište.

48) Sredozemno, Crno, Kaspijsko, Crveno more i Indijski ocean (Perzijski zaljev).

49) Iako je čitav istočni dio Mediterana bio nekoliko stoljeća turski zaljev, dok je centar samog turskog imperija bio Carigrad, Turska nikad nije bila pomorska država. Uloga Carigrada nije toliko bila namijenjena povezivanju Sredozemnog i Crnog. mora koliko povezivanju jugoistoč-

vrijedi samo danas nego ima i historijsko značenje. Već i sama ta činjenica, a da se ne uzme u obzir ekonomska nerazvijenost država Bliskog istoka i pojava nafte, uvjetuje da su se ovdje instalirale jake strane pomorske države, prvenstveno Velika Britanija, koja je osiguravala svoj imperijalni put.

Ne samo klimatski, nego i po svojim funkcijama, Bliski istok je izrazito kontinentalno područje. Njegova sušnost slijedi iz položaja u anticiklonalnoj zoni oko 30°. Nigdje ne postoji ni takva sitna razvedenost, koja je uz male životne izvore na kopnu uvijek upućivala Grčku na more. U unutrašnjosti nema reljefnih prepreka što onemogućava postojanje vlažnih zona. Ali upravo ta uravnjenost kao i nomadizam pustinjskih stočara bili su pogodan preduvjet za tranzitnu funkciju kopnenog mosta između Perzijskog zaljeva i Levanta, gdje su prekomorske veze razvili jedino Feničani. Glavnu tranzitnu ulogu imao je uvijek prostor »Plodnog polumjeseca« koji je između slabo prohodnog Kurdistsanskog visočja i isto tako slabo prohodne Arapske pustinje povezivao Perzijski zaljev s Levantom. Prostor u kojem danas postoje Sirija, Liban, Izrael, Jordan i djelomično Irak ima značajne karakteristike ekonomski jedinstvenog područja koje se poklapa s vlažnijom zonom »Plodnog polumjeseca« natapanom jedinim većim tokovima čitave regije (Tigris, Eufrat, Jordan i Orontes). Danas je to prostor kojeg bi obuhvaćale pretpostavljena »Velika Sirija«, i gdje su oblici pojedinih država krajnje nelogični, kao što se to vidi u slučaju Jordana. Treba istaknuti da ni Egiptu, niti Saudijskoj Arabiji ne bi odgovaralo stvaranje jedne nove velike i jedinstvene arapske države. To pokazuje da politička karta tog prostora nije rezultat vlastitih prirodnih i društvenih karakteristika regije, nego utjecaja interesa velikih sila.

Tradicionalni tranzitni karakter Bliskog istoka predstavlja u svijetu jedinstveni primjer uopće. Po osobinama položaja slične karakteristike ima u svijetu još samo Mexiko. Iako se nalazi između dvaju velikih kopna i dvaju oceana, njegova uloga kao kopnenog mosta nije nikada bila izrazita.

Razvoj saobraćajnih funkcija Bliskog istoka vrlo je specifičan. Historijski tako velika tranzitna važnost »Plodnog polumjeseca« nije u moderno doba našla odgovarajući izraz — pomorski saobraćaj i Sueski kanal postali su daleko važniji od kopnenih pravaca, dok avion postaje sve više dominantno prevozno sredstvo u putničkom saobraćaju. U području »Plodnog polumjeseca« nastajali su najvažniji gradovi i historijske tvorevine Bliskog istoka.

ne Evrope s Malom Azijom. Interes i Turske i zapadnih sila bio je što jača izolacija moreuza i Crnog mora, budući da se time izolirala Rusija. Glavna funkcija spajanja odnosila se na Evropu i Malu Aziju. Ovo je još jedan primjer nerealnog-povišenja granice između Evrope i Azije upravo u onom prostoru koji je historijski i saobraćajno uvijek vršio funkciju povezivanja različitih kopna. Za razliku od ove funkcije spajanja postojala je uvijek težnja da moreuzi imaju izolacioni karakter između Crnog mora i Sredozemlja.

U ovom pitomijem prostoru nalaze se Jerihon, Damask, Niniva, Bagdad, Babilon i Ur. To je bio ratarski kraj uvijek izložen vojničkim prodorima planinskih ili pustinjačkih stočara.

Religija je bila jedan od odlučnih faktora formiranja glavnih saobraćajnih pravaca. Na Bliskom istoku dominira islam. Niz osobina ove religije pokazuje izrazitu povezanost s uvjetima geografske sredine — sjena i voda razumljivi su ideal pustinjačkog stanovništva, vojnička ekspanzivnost i brzo širenje nastavak su stočarske organizacije i načina života, a osvajačke pohode stimuliraju viškovi stanovništva u oskudnoj životnoj sredini. Utjecaj islama na ekonomske osobine i na pejzaže Mediterana također je velik — hadžiluk je formirao nekoliko važnih saobraćajnih pravaca, a zabrana uživanja vina ograničava intenzivni uzgoj loze na sjevernim i sjeverozapadnim obalama mediteranskog bazena.

U novoj tehnici transporta sirovina naftovodi su zamijenili potrebu gradnje željezničkih pruga. Automobilizam u zemljama Bliskog istoka tek je u začetku, dok je Bagdadska željeznica ostala jedina željeznička pruga koja vrši samo ograničenu funkciju.

»Deutsche Bank« dobila je 1888. god. koncesiju za izgradnju Bagdadske željeznice, deset godina iza britanskog zauzeća Cipra. Velika Britanija, kojoj u to doba stoji na raspolaganju Sueski kanal, ne pokazuje interes za kopnene veze između Levanta i Perzijskog zaljeva. Tek će se kasnije britanska diplomacija zainteresirati za pitanje na kojem će mjestu Bagdadska željeznica izbiti u Perzijski zaljev. I položaj Cipra ima izvjesno značenje u odnosu na Bagdadsku željeznicu, budući da je taj britanski otok bio najbliže položen trasi ove željezničke pruge (moreuzi — Eskisehir — Konija — Adana — Mosul — Bagdad — Basra — Perzijski zaljev).

Zbog Sueskog kanala i avionskog saobraćaja tranzitna uloga Bliskog istoka kao kopnenog mosta jako je oslabljena. U toj općoj slici jedina su iznimka naftovodi.

Strateško i geopolitičko značenje Bliskog istoka neobično je veliko. Prema Napoleonu ovo je »raskršće svijeta«. Značajna je geopolitička osobina da u ovom tako važnom prostoru, unatoč afirmacije arapskog nacionalizma, nema danas ni po broju stanovnika, a ni po ekonomskom razvoju jedne snažne države. Broj stanovnika je malen, a životni standard nizak što uvjetuje vrlo usko unutrašnje tržište. Uvjeti prirodne sredine, definirani prije svega sušom, krajnje su nepovoljni za ove pretežno poljoprivredne zemlje. Velika sirovinaska bogatstva, ukoliko postoje, posve su jednostrano ograničena na jednu sirovinu, koja ne znači mnogo za potražnju u tim zemljama ali koja ima prvorazredno ekonomsko i strateško značenje za razvijene zemlje (od 1944. god. u SAD predviđa se dugoročna ovisnost o stranim izvorima nafte. Oko 60% izvoza nafte sa Bliskog istoka odlazi u zemlje Zapadne Evrope.)

Saobraćajno značenje i nafta, unutarnje suprotnosti između Izraela i arapskog svijeta, arapski nacionalizam, komadanje Turske, formiranje tamponskih država, ispunjavanje političkog vakuuma iza II svjetskog rata, blizina carske Rusije ili SSSR-a, čvorišni prostor triju važnih religija, sutok Evrope, Azije i Afrike sa lako prohodnim mediteransko-crvenomorskim koridorom i »Plodnim polumjesecom« — sve te osobine izazivaju svjetski interes i pokušaj velikih sila za dominacijom u tom prostoru.

To, naravno, ne može rezultirati smanjenje međunarodnih napetosti, pogotovu ne u slučaju kada se kumuliraju i unutrašnje napetosti u samom području Bliskog istoka. Već postojećem arapsko-izraelskom sukobu, koji nema samo politički karakter nego sve više postaje suprotnost između jedne dinamične zemlje s jakim ekonomskim razvojem i ostalih gospodarski nerazvijenih zemalja, pridružuje se sada i napetost između Turaka i Grka ne samo na Cipru, nego i između Grčke i Turske kao posebnih država.

Kontakti i istamski karakter sa funkcijom tranzita uvijek je bila najvažnija osobina Bliskog istoka. Povlačenje Turske i tranzitna uloga doveli su u ovaj prostor Veliku Britaniju. Nafta je privukla i ostale velike sile i osigurala i dalje živi robni saobraćaj i kopnom i morem. Avionska faza naglašava tranzitnu ulogu ovog područja, ako kraće rute po ortodromama prema istoku prolaze više na sjever preko teritorija SSSR-a i Kine. Slabljenje utjecaja Velike Britanije i Francuske na Bliskom istoku uvjetuje potrebu ispunjavanja političkog vakuuma što postižu SAD interesima oko nafte i vojnim paktovima, koji u sistemu NATO — CENTO — SEATO definiraju pojam modernog okruženja SSSR-a i Kine. Sve te osobine imaju znatnog utjecaja na Cipar i potenciraju osjetljivost i važnost njegovog geopolitičkog položaja.

Velika Britanija⁵⁰) je prva sila koja se instalirala na Bliskom istoku. Već prije znatnog teritorijalnog sužavanja Turske osigurala je Gibraltar, Maltu, Cipar, Egipat i Aden. Britanski interesi na Mediteranu vrlo su stari — u levantskoj trgovini sudjeluje i Engleska u XVI i XVII st. Prodor Britanije u Mediteran poklapa se sa njezinom afirmacijom kao 1) oceanske sile, 2) opadanjem pomorske moći i teritorijalnim sužavanjem španjolskog i turskog imperija i 3) uvođenjem nove tehnike koja omogućava velike radove (Sueski kanal).

Međutim, glavni politički interesi datiraju iz XIX st. Najvažnija je podrška Turskoj zbog potrebe izolacije Rusije. 1878. god. Britanija dolazi u posjed Cipra — to je već doba kada po zastavama Suez postaje pravi britanski kanal. Cipar je oduvijek imao

⁵⁰) Značajno je da su sve starije velike sile koje su igrale bitnu ulogu u Sredozemlju i na Bliskom istoku bile ujedno i mediteranske sile (rimski, arapski i turski imperij). Za razliku, noviji utjecaji dolaze od nemediteranskih sila — Velike Britanije i SAD. Izvjesno značenje zadržala je i Francuska, koja je djelomično i mediteranska država. Jedina velika sila koja nije uspjela ostvariti svoje težnje bila je carska Rusija.

posebno značenje — bio je to najveći britanski posjed na Mediteranu⁵¹). U svom prodoru u bazen Sredozemlja Britanija nije naišla na jače suparnike — Španjolska i Turska sve više slabe, Italija i Njemačka još nisu ujedinjene⁵²), ruska je crnomorska flota uništena u krimskom ratu, moreuzi su zatvoreni a iz pustinjske Afrike i Swasije u doba, dok još nema razvijenog arapskog nacionalizma, ne može biti nikakve opasnosti.

Po svom strateškom položaju Cipar apsolutno dominira istočnim levantskim lukama. Ali — za kontrolu Egejskog mora i izlaza iz crnomorskog bazena, kao i za kontrolu Sueza daleko je povoljnije položena Kreta. Međutim, Britanci nisu mogli doći u njezin posjed. Njen grčki karakter uvijek je bio jako izražen; otok je suviše velik i s brojnim grčkim stanovništvom, borba protiv Turske bila je ovdje jača nego na Cipru itd. Također i mogućnosti pregovaranja s Turskom nisu bile takve kao u slučaju Cipra. — Grčka je 1912. godine anketirala otok Kretu. Time je strateška uloga Krete bila izgubljena za Veliku Britaniju. Ali iza II svjetskog rata i Kreta može imati značajnu ulogu u mediteranskoj strategiji, budući da Grčka pripada organizaciji Sjevero-atlantskog pakta.

Osim Velike Britanije i Francuska je bila nekada važnija sila u Sredozemlju i na Bliskom istoku. Međutim, opadanjem njenog značenja u sudjelovanju u Sueskoj kompaniji, prestankom mandata u dijelovima Bliskog istoka i povlačenjem iz Magreba, Francuska je danas mediteranska sila samo ukoliko se to odnosi na članstvo u NATO-u. Francuska je država čije je značenje na Sredozemlju relativno najviše opalo.

Velike ambicije prema bazenu Mediterana i Bliskom istoku imala je i carska Rusija. Međutim, njezin interes ispoljava se suviše kasno — u doba kada su se Velika Britanija i Francuska već učvrstile u tom području. Tek u drugoj polovici XVIII st. Rusija počinje graditi crnomorsku flotu, a Kučuk-karnadijski mir otvara joj moreuze za trgovačku plovidbu. Međutim, čitav kasniji razvoj ide u smislu konačnog zatvaranja Rusije u bazen Crnog mora. Niti

51) Površina i broj stanovnika Malte i Gibraltara su neznatni (Gibraltar: 6 kvadratnih kilometara sa 26.385 stanovnika 1961. god, i Malta: 316 kvadratnih kilometara sa 328.938 stanovnika iste godine). To je dobar primjer koji ukazuje da geopolitički položaj može biti daleko važniji od bilo kakvih ekonomskih osobina. Historijsko i današnje značenje tih teritorija suštinski ovisi samo o njihovom položaju — činjenica kojoj se često ne obraća dovoljno pažnje, tim više što značenje geopolitičkog položaja ima ovdje izrazito deterministički karakter slično kao i u slučaju zone Panamskog kanala.

52) Važno je kod toga dodati da njemačke težnje prema istoku nisu nikada išle morskim putem. Velika Britanija je na istok prodirala morem, a Njemačka je to pokušala Bagdadskom željeznicom. Između dva svjetska rata njemački geopolitičari dobro su uočili »okruženje« ostvareno postojanjem britanskih vojno-pomorskih baza između Velike Britanije i Indije.

53) Političke granice su pocijepale armenski nacionalni teritorij između više država (SSSR, Turska, Iran). Sovjetska armenska republika sa stanovništvom od oko 1,763.000 — 1959. god. ima značajnu privlačnu snagu kao domovina svih Armenaca, koji, kao nacionalna manjina, u Turskoj i Perziji ne mogu postići takav kulturni i materijalni progres kao u Sovjetskoj Armeniji. Izvjesno značenje može imati i činjenica da je po broju muslimanskog stanovništva Sovjetski Savez jedna od najvažnijih država na svijetu, i da se s visokim postotkom muslimanskog stanovništva ističu u SSSR-u naročito područja uz granicu Turske i Irana (Azerbejdžan oko 75%, Turkmenija oko 90%).

u težnji kopnenog širenja prema jugu Rusija nije imala uspjeha — pitanje Armenije nije za carsku Rusiju i Sovjetski Savez riješeno na zadovoljavajući način, a uspjeh u Iranu i Afganistanu nije u suštini otišao dalje od rezultata da te države vrše ulogu tampona. Na taj način svjetski važan saobraćajni pravac i nafta ostali su izvan utjecajne sfere carske Rusije i Sovjetskog Saveza. Pogotovu je za SSSR nepovoljna činjenica što na onom mjestu, gdje postoje najpovoljniji prirodni uvjeti za izlaz u Mediteran — u zoni moreuza, postojeća država, Turska, izrazito je prozapadnjački orijentirana u svojoj politici. *To najviše dolazi do izražaja u njezinoj dvostrukoj pripadnosti vojnim paktovima — pripadajući NATO i CENTO paktu ona predstavlja njihovu međusobnu vezu.* Osim armenskog⁵³) pitanja u ovom prostoru nije riješeno niti pitanje Kurda, čiji je nacionalni teritorij rasparčan između Turske, Iraka i Irana.

Pokušaj velikih sila da se instaliraju na Bliskom istoku jedna je od glavnih karakteristika međunarodnih političkih odnosa u tom području. Druga je karakteristika smjena među velikim silama, koja se izvršila iza II svjetskog rata. Utjecaj Francuske i Velike Britanije zamjenjuju sve više SAD u skladu sa Eisenhowerovom doktrinom. Ni u jednom drugom dijelu svijeta nije se odnos Velike Britanije i SAD toliko izmijenio na štetu jedne, a u korist druge sile koliko na Bliskom istoku.

Pred II svjetski rat dominiraju ovdje Britanci, kontroliraju Pelestinu, Transjordaniju, Sueski kanal, Egipat, Irak, Crveno more i Perzijski zaljev. SAD još tada nemaju ovdje nikakvog političkog utjecaja niti vojnih baza, jedino su angažirane u eksploataciji nafte. Za vrijeme II svjetskog rata Bliski istok je britansko ratište, jedino su SAD osiguravale snabdijevanje SSSR-a iz Perzijskog zaljeva na sjever preko Irana. Iza II svjetskog rata do početka 1960-tih godina situacija se bitno mijenja — britanska kontrola ograničava se na šeikate na Arapskom poluotoku uz Perzijski zaljev, na Aden i vojne baze na Cipru. Značenje SAD mnogo je poraslo — na Arapskom poluotoku dominiraju interesi naftnih kompanija. Mediteran kontrolira VI flota, postoji niz vojnih baza (Turska, Saudijska Arabija), SAD su član NATO i vojnog komiteta CENTO pakta. Nakon sueske krize SAD moraju ispuniti nastali politički vakuum.

Veliko značenje u istočnom Sredozemlju i na Bliskom istoku ima Turska, u čemu posebnu ulogu vrši i položaj Cipra. U blokovskoj politici Turska ima vrlo specifičan položaj. Krajnje opasan stav koji je ona zauzela u ciparskoj krizi sa prijetnjom iskrcavanja, rezultira između ostalog, i iz shvaćanja važnosti tog položaja, koji joj osigurava najodlučniju podršku Zapada. Turska je jedina država članica Sjeveroatlantskog pakta koja direktno graniči sa

SSSR.⁵⁴⁾ Zatim Turska je ona koja kontrolira moreuze i izolira SSSR samo na zatvoreno Crno more.⁵⁵⁾ Ova uloga odgovara tradicionalno neprijateljskim ili bar vrlo hladnim odnosima između dviju država. I u podjeli Armenije Turskoj je uspjelo osigurati odgovarajući dio, što nije moglo rezultirati naročito povoljnim odnosima. Pripadnost Turske i NATO i CENTO paktu daje joj znatnu sigurnost i prestiž, a očito je ona opterećena i osjećajem velike sile — rezultat tradicije koju nije lako ukloniti. Osim toga Turska smatra da za nju govori moralna strana njezinih težnji — ističe se posebno problem »okruženja« u kojem sudjeluju Sovjetski Savez, Grčka i arapske zemlje sa čijim je vodećim državama Turska u hladnim odnosima. To je i razumljivo, budući da izrazitoj blokovskoj orijentaciji Turske treba suprotstaviti neangažirani stav Egipta kao vodeće zemlje arapskog svijeta.

Najzanimljiviji geopolitički položaj imaju u Sredozemlju Španija, Maroko, Egipat i Izrael. To je rezultat njihovog izbijanja na mora s obiju strana Gibraltarskog tjesnaca odnosno Sueskog kanala. I izlaz Irana na dva mora⁵⁶⁾ ističe njegovo geopolitičko značenje. Iran je bio prostor preko kojeg je Rusija nastojala prodrijeti u Perzijski zaljev; za Rusiju jedino otvoreno toplo more.⁵⁷⁾

U poređenju sa zapadnim Sredozemljem geopolitički problemi istočnog Mediterana općenito su veći nego u njegovom zapadnom dijelu — problemi Magreba su riješeni, Malta dobiva nezavisnost, ostali veći otoci (Baleari, Sicilija itd.) pripadaju odgovarajućim državama, proizvodnja nafte još nije toliko značajna, a Gibraltar je čvrsto u rukama Velike Britanije. Strateško značenje istočnog dijela Mediterana i Bliskog istoka daleko je složenije, a zbog specifičnih sirovina i kontakata s istočnim blokom ima i trajno značenje.

ZNAČENJE GEOPOLITIČKOG POLOŽAJA CIPRA

Navedene osobine Sredozemlja i Bliskog istoka omogućavaju bolje razumijevanje geopolitičkog položaja Cipra.

Niz prirodno-geografskih osobina definira Cipar kao maloazijski, odnosno turski otok. Međutim, reljef⁵⁸⁾ i prostorni položaj posve su nevažni kriteriji u poređenju s većinom grčkog stanovništva. Geopolitički položaj u odnosu na Tursku često se koristi kod pokušaja da se dokaže da Cipar treba da pripadne Turskoj. Suviše veliko značenje pridaje se kod toga najjednostavnijem geografskom elementu — udaljenostima. Sjeverna obala otoka uda-

54) Ali uzimajući u obzir zemlje Varšavskog pakta kao jednu cjelinu, onda dva različita vojna bloka direktno kontaktiraju i na granici SR Njemačke i DR Njemačke.

55) Sličnu ali znatno slabije izraženu ulogu vrši Iran kao član CENTO pakta.

56) Zbog svoje veličine Kaspijsko jezero tretira se često kao more.

57) Iako bi se i ovdje moglo postavljati pitanje kontrole Ormuških vrata.

58) Cipar je reljefno geološki i po vremenu postanka dio maloazijskog Torosa.

ljena je od Turske oko 70—75 km a poluotok Karpas od sirijske obale oko 110 km. Ova mala udaljenost prema Turskoj može imati znatnu stratešku ulogu. U blizini je turska ratna luka Iskenderun, male udaljenosti uključuju faktor iznenađenja, a široke niske pješćane obale u sjevernom podnožju Kirenijskog masiva pogodne su za iskrčavanje.⁵⁹⁾ Za razliku, udaljenosti od grčkog teritorija mnogo su veće — do Rodosa udaljenost iznosi oko 420 km, a do najisturenijeg dijela južnog Peloponeza oko 1100 km.⁶⁰⁾

Za realnije shvaćanje položaja i funkcija koje o njima ovise treba promatrati udaljenosti među glavnim lukama — između Rodosa i Pafosa ona iznosi oko 420 km, između Larnake i Eskenderuna oko 310 km, Larnake i Beiruta oko 205 km, Larnake i Port Saida oko 420 km. *Iako je otok vrlo blizu Turskoj, udaljenosti su dovoljno velike da problemi širine teritorijalnog mora ne dolaze u obzir.* Ovaj faktor može biti značajan ako se u međunarodnim političkim odnosima žele stvarati i podržavati umjetne napetosti. Čak kad bi i Turska i Cipar proširili svoje teritorijalno more svaka na maksimalnih 12 milja, još uvijek bi u kanalu između otoka i kopna ostao i širok pojas slobodnog mora. *Ova je osobina važna, budući da bi polaganje prava pojedinih država na suviše široki pojas teritorijalnog mora moglo paralizirati neke moreuze — prvenstveno Gibraltar i Malačka vrata.* Također odnos širine šelfa i teritorijalnog mora ne može izazivati između Turske i Cipra nikakvih napetosti. Neke države polažu određena prava (zbog istražnih radova i eksploatacije nafte) na čitavu širinu šelfa — dakle na čitav teritorij do dubine do 200 m, koji je često veći od širine teritorijalnog mora. Međutim, u slučaju Turske šelf je vrlo uzak, često i ispod širine teritorijalnog mora, tako da se ta osobina ne može koristiti u dokazivanju teze o potrebi pripadanja otoka Turskoj.

Naročito veliko strateško značenje Cipra rezultira iz njegovog položaja koji kontrolira glavne luke Sirije, Libana, Izraela i južne Turske. Kod toga je značajno da turske luke imaju samo nacionalno značenje, dok su ostale levantske luke važne i u nacionalnim i u međunarodnim razmjerima — zbog izbijanja naftovoda. Gledano i historijski odnos je bio isti — levantske luke stare Fenicije imale su uvijek i internacionalno značenje.

59) Reljefni geološki profil Cipra u smjeru N.S. pokazuje da je sjeverna obala otoka neobično pogodna za pomorski desant. Obale su pretežno niska pješćana žala dubine bar 1,5 km s visinom koja se postepeno uzdiže na 50—100 m. Zatim slijedi oko 4 km. široka i do 500 m visoka zona brežuljkastog i lako prohodnog flišnog zemljišta. Glavnu, ali ograničenu, zapreku može predstavljati centralno bilo Kirenijskog masiva — visine ispod 1000 m, i sa svega oko 1 km širokom teško prohodnom vapnenačkom zonom. Prijelaz u zaleđe omogućava nekoliko cesta, dok je najnepovoljnija situacija u unutrašnjosti prema Kythraei. Međutim, zbog neznatnih mogućnosti vojne obrane otoka ove zapreke ne mogu predstavljati problem — ceste kroz najveći dio Kirenijskog masiva polaze od Lapithosa, Kirenije i Akanthoua.

60) Prihvaćanje takvog načina gledanja nemoguće je u međunarodnom pravu. Ono bi izazvalo nebrojene teško rješive probleme. Dovoljno je zato promotriti položaj Palagruže na Jadranu, ili grčkih otoka Lezbos, Kios i Rodos koji se nalaze neposredno uz tursku obalu.

Turska se osjeća »ugroženom«, budući da se sve njezine četiri važne luke nalaze u »okruženju« — Carigrad i Izmir mogu biti posve kontrolirane s egejskih otoka, dok Iskenderun i Mersin kontrolira Cipar. Pogotovo je osjetljiv položaj Izmira s grčkim Kiosom i Lezbosom ispred ulaza u zaljev. Tu situaciju moguće je usporediti s problemom razvoja i korištenja luka Portsmouth i Southampton ukoliko bi otok Wight pripadao nekoj drugoj, ne suviše prijateljski naklonjenoj sili.

Osim toga je i pomorski saobraćajni položaj Mersina i Iskenderuna naročito povoljan — one imaju najbolje ekonomske veze s inozemstvom, budući da brodovi koji plove za Siriju, Liban i Cipar pristaju i u tim lukama bez većeg gubitka vremena. Iskenderun ima osim toga i vojno značenje za Tursku — uz Izmit u Mramornom moru to je druga turska najvažnija vojno-pomorska baza. Međutim, za Tursku je možda najvažnije osiguranje ekonomskog razvoja ovog niskog mediteranskog primorja u kojem dominiraju Mersin, Adana, Iskenderun i Antaka. U novijem poslijeratnom razvoju ovo je ekonomski relativno dinamičniji prostor. Ovdje u Iskenderumu izbija naftovod iz istočnog zaleđa sa naftnih polja Garzana i Raman Daga i rafinerije u Batmanu, (nova rafinerija nafte podignuta je i u Mersinu). Uz postojanje naftovoda Eilath-Haifa u Izraelu ovo je jedini nearapski naftovod koji izbija na Mediteran. Adansko primorje također je perspektivno područje za pronalaženje nafte.

Planinski okvir koji okružava nizinu Adane značajan je i po dobivanju soli, olova, cinka i mangana dok se nalazišta željezne rude još ne koriste. Upravo u ovoj nizini nalazi se glavno tursko proizvodno područje pamuka, a u neposrednom zaleđu Ceyhana jedno je od najvažnijih turskih zona uzgoja duhana. I industrijski ovo je jedno od najvažnijih područja Turske — zapravo jedino veće industrijsko područje izvan carigradske i izmirske obalne zone. Povoljna je i saobraćajna povezanost Adansko-iskenderunskog primorja sa zaleđem — pogotovu preko Afiona za Smirnu i Carigrad (kroz Kilikijska vrata). Ekonomski razvoj rezultirao je i velikim gradskim naseljima — Adana ima gotovo 250.000 stanovnika i po veličini je u Turskoj na četvrtom mjestu. Sama provincija Adana imala je 1960. god. 763.222 stanovnika.

Ostavlajući po strani ocjenu je li samostalni Cipar ili Cipar u okviru Grčke realna opasnost ili ne, činjenica je da novije ekonomske transformacije Adansko-iskenderunskog primorja mogu uvjetovati težnju Turske za njegovim što boljim strateškim osiguranjem. Kod toga ne treba također ispustiti iz vida da ovo primorje ima za Tursku i povoljan geopolitički položaj u odnosu na Sovjetski Savez, od kojeg je odijeljeno čitavim glavnim trupnim dijelom državnog prostora.

Već je kemalistička Turska iza II svjetskog rata osnivala svoje defanzivne planove na Mersinu, Antaliji i Iskenderunu, budući da su joj bile potrebne luke koje bi po položaju bile izolirane od mogućeg utjecaja Sovjetskog Saveza i Grčke. Međutim, za funkcioniranje tih luka važno je kome pripada Cipar. U doba dok je on pripadao Velikoj Britaniji kao krunska kolonija nije to moglo predstavljati opasnost za Tursku. Ali Cipar u rukama Grčke može imati sasvim drugačije značenje. Tursku nije teško podsjetiti na intervenciju Grčke u zapadnom egejskom dijelu Turske i njezin vojnički prodor sve do Eskisehira pred vratima Ankare. Nakon kapitulacije Turske u I svjetskom ratu flota Atlante ulazi u tjesnace, Istanbul je pod kontrolom savezničkih komesara, a britanske, francuske i grčke trupe počinju okupaciju Anatolije.

Iza I svjetskog rata Turska nije mogla spriječiti britansku aneksiju otoka koji je 1925. god. postao i krunska kolonija. Ali je učinila sve da spriječi njegovo pripajanje Grčkoj. Zato se odrekla plebiscita u zapadnoj Trakiji koja je imala većinu turskog stanovništva, i koji bi joj teritorij plebiscitom očito i pripao, kako ne bi davala povoda da i Grčka traži plebiscit na Cipru, koji bi sigurno rezultirao u njezinu korist.

Ovakav stav Turske diktiran strateškim razlozima zanimljivo je odstupanje od općeg stava zauzetog iza I svjetskog rata, po kojem su granice država bile najviše određivane na osnovi etničkog principa.

U današnjim promijenjenim uvjetima Cipar kao grčki otok ne može imati za tu državu niti defanzivno značenje. Zbog suviše velike udaljenosti od glavnog kopnenog dijela i egejskih otoka, Cipar može biti samo najslabije branjeni grčki otok.

Unutar izotele od oko 350. km nalaze se ne samo najvažnije turske luke na južnoj mediteranskoj obali, nego također i najvažnije luke ostalog Levanta — one su ne samo najznačajnija gradska naselja Sirije, Libana i Izraela, nego ujedno i luke gdje završavaju naftovodi ili su locirane rafinerije. *Položaj Cipra u odnosu na naftne luke ima prvorazredno i trajno značenje.*

Bliski istok je ekonomski izrazito nerazvijeno područje. Njegova je specifičnost da raspolaže jednom tako svjetski značajnom sirovinom — ona ne omogućava samo visoki pozitivni saldo u vanjskoj trgovini, razvoj specifične i perspektivne petrokemijske industrije nego ujedno rješava i problem snabdijevanja energijom što je važna činjenica u kraju koji oskudijeva ugljenom i elektroenergijom i nuklearnim sirovinama. Međutim, bitni je nedostatak Bliskog istoka oskudica padavina, nedostatak drveta, željezne rude, ugljena i šireg tržišta, a to su sve osnove na kojima se razvila ekonomika danas razvijenih kapitalističkih zemalja u svijetu, krajem XIX i početkom XX st. Većina ostalih ekonomski razvijenih područja u svijetu ne raspolaže danas takvim izrazito povoljnim ka-

rakteristikama kao Bliski istok — sirovinom kao što je nafta, koja ima tako kompleksno i perspektivno ekonomsko značenje.

Iskenderun, Banias, Tripoli, Sidon i Haifa su luke u kojima izbijaju naftovodi, a u posljednje četiri nalaze se i rafinerije. Kod toga posebno veliko značenje ima Haifa, iako onaj naftovod iz Kirkuka više nije u upotrebi. Naime, preko teritorija Izraela prolazi naftovod koji ne zahvaća nijednu arapsku zemlju. U doba političkih kriza to može biti značajno za zemlje Zapadne Evrope. Najveće promjene koje su na Bliskom istoku izvršene poslije II svjetskog rata odnose se na razvoj arapskog nacionalizma i industriju nafte. U proizvodnji nafte najvažnije promjene doživjela je među većim arapskim državama Saudijska Arabija. Za vrijeme velike svjetske krize to je ekonomski i saobraćajno posve bezvrijedan i nepoznat prostor, država praktički bez vanjske trgovine. Međutim, početkom 1950-tih godina kompanija ARAMCO postaje najveći pojedinačni proizvođač nafte koji zapošljava oko 25.000 ljudi, od čega oko 15.000 Arapa.

Bliski istok je drugo najvažnije svjetsko proizvodno područje nafte. Njegov udio u svjetskoj proizvodnji iznosi oko 25%⁶¹), a u svjetskom izvozu sudjeluje sa oko 55%. Ekonomska nerazvijenost Bliskog istoka uvjetuje da se najveći dio sirove nafte izvozi — godišnje oko 81% ukupne proizvodnje. Slična je situacija i s izvozom naftinih derivata, od kojih se izvozi oko 75% proizvodnje. Budući da najveći dio (oko 2/3) te nafte ide u Evropu, ogromno je značenje i Sueskog kanala i naftovoda⁶²), pogotovu, kad treba tomé dodati i one količine nafte koje se izvoze u SAD i Kanadu (oko 10%). Važno je da položaj Cipra u odnosu na kontrolu naftnih luka ima trajno i perspektivno značenje — to je rezultat činjenice da Bliski istok raspolaže sa nešto preko 50% dokazanih svjetskih rezervi nafte.

Dokazane svjetske rezerve nafte 1963. god.

	Abu Dhabi	Bahrain	Irak	Kuvait	Neutral- na zona	Katar	Saudijska Arabija	Sirijska	Srednji istok
Postotak od ukupnih rezervi Sred. istoka	4,4	0,1	15,1	37,3	5,9	1,7	35,0	0,2	100
Postotak od ukupnih svjetskih rezervi	2,3	0,1	7,7	19,2	3,0	0,9	18,1	0,1	51,4

»Economic development in the Middle east 1961—1963«, (»Supplement to world economic survey — 1963«, UN — New York 1964).

61) »Economic development in the Middle east 1959—1961«, (»Supplement to world economic survey — 1961«, UN — New York 1962).

62) TAP-line ima kapacitet od 15.500.000 tona nafte. Jordan ima godišnje prihode za tranzit nafte u iznosu oko 1.000.000 SAD dolara. Na njegovom teritoriju postoje tri pumpne stanice duž naftovoda.

Naročito se uočava značenje Kuvaita sa oko 19 i Saudijske Arabije sa oko 18% svjetskih rezervi. Kod toga veličina pojedinih teritorija nije toliko odlučna. Kuvait, koji ima površinu od svega 15.540 km², proizveo je 1961. god. 81,867.000 tona nafte (od ukupne svjetske količine od 1.121,500.000 tona).

Položaj Cipra važan je i u odnosu na Sueski kanal, koji također ima trajno značenje.

Između Larnake i Port Saida ima manje od 450 km, a britanske baze na Cipru služile su intervencionističkim silama u sueskoj krizi. Egipat je zainteresiran za tranzit nafte kroz Sueski kanal zbog znatnih prihoda koje ubire u obliku taksa za prolaz kroz sam kanal (godišnje preko 100,000.000 SAD dolara). Od vremena sueske krize kada je saobraćaj kroz kanal naglo opao ponovo on dobiva sve veće značenje — 1961. god. od svih plovila koja su prošla kanalom bilo je oko 50% tankera, a od ukupno prevežene robe najveći dio otpao je na naftu i to u pravcu sjevera.

Značenje Sueskog kanala je u porastu. Vidljivo je to iz slijedeće tabele odnosno grafikona.

Saobraćaj kroz Sueski kanal

Godina	Broj tranzita		Prijevoz robe (milijuni tona)			
	Svi brodovi	Tankeri	Ukupno	Od toga na jug	Na sjever	
					Ukupno	Od toga nafta
1950.	11.751	6.600	72,4	32,8	139,6	114,4
1961.	18.148	9.100	172,6	12,1	60,5	47,5

»Economic development in the Middle east 1959—1961«, (»Supplement to world economic survey — 1961«, UN — New York 1962).

Strateški položaj Cipra imao je na Mediteranu uvijek veliko značenje — svaka težnja za prodorom prema istoku ispoljava se u zauzimanju Cipra. Aleksandar Veliki, Rimljani, križari — svi su za osvajanje Orijenta trebali bazu na Cipru. I obratno kod povlačenja prema zapadu Cipar je opet postajao posljednje uporište. To pokazuje i starija i novija historija. Križari se nisu mogli stabilizirati na kopnu, ali je zato pod Lousignancima i Venecijom, Cipar, osim Rusije, najistočnije položena kršćanska zemlja. U novijoj historiji — u povlačenju s istoka Cipar ostaje na Bliskom istoku britanski najistureniji posjed odnosno vojna baza.

Posebno značenje ima Cipar kao britanska vojna baza. Tripartitnom deklaracijom iz 1950. god. garantirale su SAD, Velika Bri-

tanija i Francuska arapsko-izraelsku granicu⁶³), što je također utjecalo na težnju Britanije da zadrži vojne baze na otoku. Nakon povlačenja iz zone Sueskog kanala Britancima su za osiguranje interesa na Bliskom istoku, prvenstveno u vezi s naftom ostali jedino Aden i Cipar. Njihovo je značenje iza II svjetskog rata općenito povećano, budući da se Britanija morala povući iz Indije i Pakistana. Zbog većeg teritorija u potencijalnom naftonosnom prostoru, Aden ima veće značenje.

Iza proglašenja nezavisnosti Cipra Britanija je zadržala dva dijela otoka pod suverenitetom na kojima se nalaze vojne baze. Međutim, nova laburistička vlada razmatra mogućnost da se Britanija odrekne tih baza, motivirajući to fiskalnim momentima i opadanjem njihovog vojničkog značenja u uslovima nove globalne ratne strategije.

Teritorij vojnih baza pod britanskim suverenitetom relativno je malen, budući da zauzima površinu od svega oko 256,5 km². Međutim, područja kojima se V. Britanija može služiti u svrhu vojne obuke i manevara, daleko je veća — ona zahvaća gotovo čitav poluotok Karpas, zatim obalne dijelove kod Larnace i u zaljevima Khrysokhou i Episkopi, kao i djelomično na istoku niske Mesaorije.

Ipak prednosti Cipra kao vojne baze ne mogu se potcjenjivati. Ovakvo vrlo udaljeni i istureni otok može biti značajan za zemlju s jakom mornaricom i pomorskom tradicijom. Pogodna je njegova blizina levantskim lukama pogotovu u uvjetima izoliranog otoka. Cipar se nalazi izvan arapskih zemalja koje danas predstavljaju društveno-politički vrlo dinamična područja, s težnjom za nacionalnom arapskom afirmacijom. Arapski svijet sve više postaje subjekt u modernim političkim uvjetima. Te zemlje svjesne su svog nekadanjeg kulturnog značenja i vojničke snage, današnje ekonomske uloge nafte i pamuka, a sve u uvjetima svjetski važnog pomorskog i avionskog saobraćajnog položaja, i kontakta s ogromnim i kontinuirano i teritorijalno povezanom kontinentalnom masom istočnog bloka.⁶⁴)

63) Za Cipar je održavanje dobrih odnosa i s arapskim zemljama i s Izraelom vrlo značajno za nacionalnu ekonomiju. Ljetni turizam ima veliku potencijalnu vrijednost — privlačenje bogate klijentele Bliskog istoka ljeti u svježi masiv Trodosa.

64) Bliski istok je dio Mackinderovog »marginal crescent-a« (H. J. Mackinder: »Democratic ideals and reality«, Pelican books, LTD, London 1944) ili Spykemanovog »rimlanda« (N. Y. Spykman: »The geography of place«, Harcourt, Brace and Co N. York 1944) — zone koja sa sviju strana okružava najveću kopnenu masu na svijetu i njegovu najvažniju stratešku tvrđavu. Historijski razvoj pokazuje da je rimland zona stalnih sukoba kontinentalno i pomorski orijentiranih sila — dobro to ilustriraju težnje Rusije preko Turske i Perzije, kojima se uvijek suprotstavljao britanski utjecaj, zatim stvaranje duge zone tampon država — Afganistan (sa svojim čuvenim produžetkom, provincijom Wakhan) Nepal i Butan. Suvremeni sukobi u Vijetnamu i Koreji ilustriraju iste osobine.

Razvoj avionskog saobraćaja potencira značenje isturenog otoka. Kod toga su naročito važne njegove reljefne karakteristike⁶⁵).

Geografski položaj Cipra pogodan je i za međunarodni⁶⁶) avionski saobraćaj, budući da se nalazi na jednom od glavnih svjetskih avionskih pravaca koji povezuju Zapadnu Evropu s Bliskim, Srednjim i Dalekim istokom. Značenje aerodroma u Nikoziji ipak jako zaostaje za Beirutom koji je vodeći aerodrom na Bliskom istoku, budući da Cipar nije toliko važna usputna stanica. Ali dobro je povezan linijama za Afriku, Bliski istok i Evropu što je važno za zemlju koja ne raspolaže odgovarajućom mornaricom. *Značenje Bliskog istoka u svjetskom avionskom saobraćaju ponovo slijedi iz njegovog geopolitičkog položaja — mnogo kraći saobraćajni pravci po ortodromama između Zapadne Evrope i Dalekog istoka prolazili bi preko teritorija Sovjetskog Saveza i NR Kine.* Međutim, njihovo korištenje još nije moguće.

Evropa je naročito u dva smjera dobro povezana avionskim linijama — na prvom su mjestu (1958. g.) linije za Sjevernu Ameriku koju drži 14 avionskih kompanija sa 217 tjednih letova i 13.300 raspoloživih mjesta. Na drugom mjestu su linije za Bliski istok sa 19 kompanija, 162 leta tjedno i 10.000 raspoloživih mjesta, dok su na trećem mjestu veze između Evrope i Zapadne i Istočne Afrike.

ZAKLJUČAK

Promotrene opće osobine Cipra i naročito značenje njegovog geopolitičkog položaja upućuju na nekoliko zaključaka:

1) Politička karta Mediterana jako se promijenila iza II svjetskog rata. Kod toga najmlađa republika ima vrlo specifične probleme, koji izazivaju složene odnose i napetosti među samim mediteranskim zemljama, *a uvjetuju i interes ostalih nemediteranskih sila. Današnji politički problemi Cipra nemaju svoje porijeklo na otoku. Oni su rezultat složene političke historije u osjetljivom prostoru Bliskog istoka.*

2) Otok ima izrazite *mediteranske karakteristike* — ta činjenica uslovljava i neke pozitivne osobine, ali sve više ističe njezino negativno značenje. *Izraziti poljoprivredni otok jako oskudijeva vodom što predstavlja jedan od njegovih najvažnijih ekonomsko-geografskih problema.*

3) *Ekonomske mogućnosti nove republike su male.* Potreban je znatan uvoz hrane, a za izravnjanje platne bilance bitna je ovis-

⁶⁵) Prirodno geografske regije Cipra izrazito su definirane reljefnim osobinama. Za moderni mlazni saobraćaj veliko značenje ima vrlo široka nizina Mesaorije okružena, istina dosta visokim, ali i udaljenim, planinskim masivima, što omogućava sigurno primanje i pristup i najvećih mlaznih aviona. Također treba istaknuti i izrazitu stabilnost vremena — osim dva do tri zimska mjeseca dominiraju stalne vedrine i odsustvo padavina, što stvara vrlo povoljne uvjete za moderni avionski saobraćaj.

⁶⁶) Na Cipru ne postoji unutrašnji civilni avionski saobraćaj.

nost o specifičnoj potrošnji vezanoj uz inozemne vojne baze i razvoj turizma. Nedostatak vode, specifična politička historija otoka i današnji njegovi problemi nisu omogućili uključivanje Cipra u jaču međunarodnu konjunkturu agrumima kao i ranim voćem i povrćem, za što bi on, po svojim prirodnim karakteristikama, s razvijenim evropskim tržištem u uvjetima brzog saobraćaja imao najpovoljnije mogućnosti. *Trgovačka bilanca je stalno pasivna, i ekonomski život Cipra znatno više ovisi o međunarodnoj pomoći i razumijevanju nego o vlastitim nemogućnostima. Jaka je ovisnost o svjetskom tržištu s malim brojem izvoznih proizvoda, što je karakteristika nerazvijenih zemalja.*

Nesigurna budućnost vojnih baza i slabo razvijeni turizam bitni su nedostaci u perspektivama izravnanja trgovačke bilance otoka. Cipar će uvijek ovisiti o izvozu, budući da za suvremenu industrijsku proizvodnju otok predstavlja suviše usko tržište. Ekonomski razvoj Cipra u velikoj mjeri mora biti rezultat ekspanzije državnog sektora u privredi. *Nastojanja ciparske vlade za priključenjem otoka Grčkoj osnivaju se ne samo na etničkim nego i na ekonomskim razlozima.*

Rudno blago je značajno, ali količine onemogućavaju jače sudjelovanje na svjetskom tržištu. *Naročito nedostaju nafta i drugi izvori energije. Većina rudnih nalazišta, osim azbesta, nalaze se u fazi iscrpljenja.*

4) Historijski razvoj Cipra vrlo je specifičan — *otok ima većinu grčkog stanovništva, ali nije nikada pripadao Grčkoj.* Međutim, duga i kontinuirana turska vladavina na otoku ne može značiti za Tursku izvor nikakvih historijskih prava.

5) Suprotnosti grčke i turske zajednice na otoku znače ne samo politički nego mogu biti i ekonomski problem, *zbog težnji razvoja ekonomskog dualizma, nepotrebne i vrlo štetne pojave na otoku koji je vrlo ograničeno tržište.*

6) *Podjela otoka* bilo kakvim granicama, uključujući i one po stupanjskoj mreži, uvjetovala bi znatne migracije stanovništva, još više dezorganizirala ekonomski život na otoku i ne bi riješila političke probleme.

7) Problem pripadnosti otoka Grčkoj ili Turskoj rezultat je više njegovog etničkog sastava, dok po ekonomskim i naročito strateškim osobinama Cipar ne može ni za Tursku, a ni za Grčku značiti stvarni dobitak, pogotovu uzimajući u obzir opću strategiju Zapada na Bliskom istoku i istočnom Mediteranu.

8) Za Cipar se često ističe da je geografski položaj uvijek bitno oblikovao njegovu historiju. Historijski i politički razvoj otoka ovisio je najviše o njegovom geopolitičkom položaju na Bliskom istoku. Značenje tog položaja ima trajnu vrijednost i ono je uvijek izazivalo interes velikih sila. Zato je i razumljivo da je

ovaj mali i ekonomsko slabo razvijeni otok kasno stekao svoju samostalnost.

Bliski istok će još dugo ostati osjetljiva zona međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Arapski nacionalizam, sukobi utjecaja Istoka i Zapada, uloga tampona, arapsko-izraelske napetosti, značenje nafte, pomorskog i avionskog saobraćaja — sve to bitno utječe na ravnotežu sila i potrebu očuvanja mira u tom prostoru. Cipar u svojoj vanjskoj politici nužno mora nastojati da održava dobre odnose sa Grčkom, Turskom, arapskim zemljama i Izraelom.

Samo mir i samoopredjeljenje mogu osigurati normalni razvitak otoka.

LITERATURA I IZVORI

1. Argyropoulo P. A. »L' affaire de Chypre. L' aspect international«.
(»Politique etrangere«, No 1/1964.)
2. Branković dr. S.: »Materijali o kretanjima u svjetskoj privredi i trgovini«
(»Institut za međunarodnu politiku i privredu«, Beograd, 1964.)
3. Crawshaw N.: »La question de Chypre. Un point de vue Britannique«.
(»Politique etrangere« No 3/1964.)
4. Cressey G. B.: »Crossroads — Land and life in Swasia«.
(J. B. Lippincott Co, Chicago, 1960.)
5. *** : »Cyprus« — an economic survey«
(Barclay's bank, D.C.O., London, 1962.)
6. *** : »Cyprus«
(Encyclopedia Britannica, volume VI)
7. *** : »Cyprus«
(»The statesman's Year book — 1963«, MacMillan and Co, LTD London, 1963.)
8. *** : »Cyprus« — suggestions for a development programme«
(prepared for the government of the Republic of Cyprus by W. L. Thorp, UN, New York, 1961.)
9. East G.: »Poviestni zemljopis Evrope«
(Matica Hrvatska, Zagreb, 1944.)
10. East — Moodie: »The changing world - studies in political geography«
(Harrap and Co LTD, London, 1956.)
11. *** : »Economic development in the Middle east 1959—1961«
(»Supplement to world economic survey — 1961«, UN — New York, 1962.)
12. *** : »Economic development in the Middle east 1961—1963«,
(»Supplement to world economic survey — 1963«, UN — New York, 1964.)
13. Gaitanides J.: »Cypem«
(»Politische Studien«, Heft 157, 1964.)
14. Heinze C.: »Der Zypern-konflikt, eine Bewährungsprobe westlicher Friedensordnung«
(Europa Archiv, br. 19/1964.)
15. Ilesić dr. S.: »Ekonomska regionalna geografija svijeta« (I dio)
(Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1963.)

16. *** : »JRO — Weltwirtschaft Atlas — Atlas für Politik und Zeitgeschichte«
(JRO — Verlag, München, permanente Ausgabe, Band I, II)
17. *** : »Kipar«
(Izbor dokumenata, »Spoljnopolitička dokumentacija, br. 2/1964.)
18. *** : »La republique de Chypre«
(Notes et etudes documentaires, No 2800/1961.)
19. Marković V.: »Stvaranje nezavisne kiparske države i koreni krize na Kipru«
(»Međunarodni problemi«, br. 1/1961.)
20. Meyer A. J., Vassiliuo S.: »The economy of Cyprus«
(Harvard university press, Cambridge, 1962.)
21. Pounds N. J. G.: »Political geography«
(»Mc. Graww-Hill book Co, New York, 1964.)
22. *** : »Report on the economic situation in Cyprus«
(»Consultative assembly of the council of Europe« — document No 1654, 16. IX 1963.)
23. Spridakis C.: »A brief history of Cyprus«
(»Publications department, Greek communal chamber« — Nicosia, 1964.)
24. *** : »Statistical year book 1963«
(United nations, New York, 1964.)
25. *** : »Statistika spoljne trgovine Jugoslavije — 1946—1964«
(»Savezni zavod za statistiku«, Beograd, 1946—1964.)
26. Talarides K.: »Les aspects constitutioneles et internationaux de l' affaire de Chypre«
(»Politique etrangere«, No 2/1964.)
27. *** : »The Middle east and north Africa«
(atlas, »Oxford university press«, London, 1960.)
28. Vasović dr. M.: »Na obalama Levanta i Crvenog mora«
(»Naučna knjiga«, Beograd, 1962.)

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ КИПРА

Если рассмотреть общие характеристики Кипра и в особенности значение его геополитического положения, можно прийти к следующим выводам:

1) Политическая карта Средиземья очень изменилась после Второй мировой войны. При этом младшая республика имеет совсем специфические проблемы, которые вызывают компликованные и затянутые взаимоотношения между странами Средиземья, а влияют и на интересы остальных, внесредиземных сил. Происхождение сегодняшних политических проблем Кипра не на самом острове. Они являются результатом осложненной политической истории Ближнего Востока.

2) Остров обладает типично средиземноморскими характеристиками. Этот факт обуславливает и некоторые положительные особенности, но в всё большей степени становится наглядным его отрицательное значение.

Кипр-сельскохозяйственный остров, очень нуждается в воде, что представляет одну из его самых главных экономическо-географических проблем.

3) Экономические силы новой республики — небольшие. Она нуждается в пище из импорта, а в уравнивании платёжного баланса значительную роль сыграет зависимость от специфического потребления связанного с иностранными, военными базами и развитием туризма.

Недостаток воды, специфическая политическая история острова и его сегодняшние проблемы не позволили киприотам включить своё хозяйство в международную конъюнктуру аграрными фруктами и овощами, а именно для такой конъюнктуры остров имеет самые лучшие условия, благодаря своим естественным характеристикам: развитому европейскому рынку и скорому транспорту. Торговый баланс постоянно пассивен. Экономика Кипра значительно больше зависит от международной помощи и понимания, чем от собственных возможностей. При наличии небольшого числа экспортных артикулов, что является особенностью слаборазвитых стран, значительно зависимость от мирового рынка.

Неизвестное будущее военных баз и слаборазвитый туризм — существенные недостатки касательно перспектив уравнивания торгового баланса острова. Кипр всегда будет зависеть от импорта, ибо для современного промышленного производства остров слишком небольшим рынком. Экономическое развитие Кипра в большой мере должно быть результатом экспансии государственного сектора в хозяйстве. Причина тяготения правительства Кипра присоединить остров к Греции — не только этнического, а и экономического характера.

Рудные богатства значительны, но их небольшое количество не даёт возможность поступить на мировой рынок. Особенно не хватает нефти и других источников энергии. Залежи руд (кроме асбеста) в большинстве случаев почти исчерпаны.

4) Историческое развитие Кипра — специфично: большинство населения насчитывают греки, но Кипр никогда не принадлежал Греции. Между тем, продолжительная и непрерывная власть Турции на острове не может быть для Турции источником никаких исторических прав.

5) Противоположности между греческой и турецкой этнической группой могут представлять собой не только политическую, а и экономическую проблему, из-за появления и развития экономического дуализма, который вызывает разные отрицательные и вредные явления на острове, представляющем собой очень ограниченный рынок.

6) Разделение острова какими бы то ни было рубежами, любое разделение, вызвало бы большие миграции населения, дезорганизацию экономической жизни острова и всё-таки не решило бы политических проблем.

7) Проблема принадлежности острова Греции или Турции является главным образом результатом его этнического состава, в то время как по своим экономическим и в особенности стратегическим характеристикам Кипр не может представлять ни для Турции ни для Греции настоящей выгоды, тем более если принять во внимание общую стратегию Запада на Ближнем Востоке и в восточном Средиземии.

8) Касательно Кипра часто подчёркивается, что его географическое положение всегда влияло на формирование его истории. Историческое и политическое развитие острова зависело главным образом от его геополитического положения на Ближнем Востоке. Значение такого положения представляет непреходимую ценность и оно всегда вызывало интерес крупных сил. Из этого понятно, почему этот маленький и слабо-развитый в экономическом отношении остров поздно получил свою независимость.

Ближний Восток долго ещё останется чуткой зоной международных политических и экономических отношений. Арапский национализм, столкновения влияния Востока и Запада, роль тамона, арапско-израильские столкновения, значение нефти, морского и авио-транспорта — всё это влияет на равновесие сил и необходимость обеспечения мира на этом пространстве. Кипр в своей внешней политике обязательно должен тяготеть к добрососедским отношениям с Грецией, Турцией, арапскими странами и Израилем.

Только мир и самоопределение могут обеспечить нормальное развитие острова.

Перевел: Б. ПОЛИЧ

SUMMARY

CHARACTERISTICS AND PROBLEMS OF CYPRUS
(Enclosed to the geopolitical knowledge of the East Mediterranean)

Having considered the common characteristics of Cyprus and especially its geopolitical situation we are referred to several conclusions:

1) The political map of the Mediterranean has considerably changed after the Second World War. In addition to it the youngest republic has very specific problems which are inducing complex relations and tensions among the Mediterranean countries themselves, and are stipulating the interest of other non-Mediterranean powers too. The contemporary political problems of Cyprus have no origin on the island. They are the result of a complex political history in the sensitive area of the Near East.

2. The island has its expressive Mediterranean properties — this fact also stipulates some positive features but its negative meaning has been more pointed out. The markedly agricultural island lacks water very hard, what represents one of its most important economic and geographic problems.

3) The economic potentials of the new republic are small. An extensive import of food is necessary and for adjustment of the balance of payment there is an essential dependence of specific expenditure connected to foreign military bases and development of tourism. The lack of water, specific political history of the island and its problems of to-day have made impossible to include Cyprus in a more extensive international conjuncture of citrus as well as early fruits and vegetables, for which, according to its natural characteristics with the developed European market and conditions of fast communication lines, it would have the most favourable possibilities. The balance of trade is constantly passive and the economic life of Cyprus depends more extensively on the international help and understanding than on its own possibilities. There is a strong subordination to the world market with a small number of export products which is characteristic of undeveloped countries.

An uncertain future of the military bases and feebly developed tourism are the essential drawbacks in perspective of adjustment of the balance of trade on the island. Cyprus will always depend very much on export as it represents too narrow market for the contemporary industrial production. The economic development of Cyprus must be to a great extent the result of expansion of the state sector in economy.

The Cyprian Government's endeavours to include the island to Greece is based not only upon the ethnical reasons but also upon economic ones.

Mineral resources are significant but the quantities make the participation in the world market impossible. There is especially the lack of oil and other energetic sources. Most of the mineral deposits except asbestos, are in the stage of exhaustion.

4) The historical development of Cyprus is very specific — the island is populated mostly by Greeks, but has never belonged to Greece. Meanwhile the long and continuous Turkish rule on the island can denote no origin of any historical rights for Turkey.

5) The controversies between Greek and Turkish communities on the island mean not only a political but may be also an economic problem, because of the aspiration of development in economic dualism, unnecessary and very harmful phenomena on the island with a very restricted market.

6. The division of the island by any boundaries, including those according to degrees of longitude and latitude, would stipulate extensive migrations of inhabitants yet more disorganizing the economic life on the island and would not solve the political problems.

7) The problem of possession of the island to Greece or Turkey is the result of its ethnical constitution more, while through economic and particularly strategic characteristics Cyprus can be a real gain neither for Turkey nor for Greece, especially taking into consideration the general strategy of the West to the Near East and the East Mediterranean.

8. It is usually pointed out that the geographical situation of Cyprus has always essentially formed its history. The historical and political development of the island has depended on its geopolitical position mostly. The meaning of this position has a durative value and it has always provoked the interest of the big powers. Therefore it is understandable for this little and economically poor developed island to have acquired its independence late.

The Near East will remain a sensitive zone of the international political and economic relations for a long time. The Arabic nationalism, conflicts of influences of the East and West, the role of buffer-states, Arabic — Israelitish strained terms, significance of oil, overseas and air transport — all these essentially affect the balance of the powers and the necessity of preserving peace in this area. In its foreign policy Cyprus has indispensably to keep good relations with Greece, Turkey, Arabic state and Israel.

Only peace and self-appropriation can ensure the natural development of the island.

The text of the article is extremely faint and largely illegible. It appears to be a continuation of the introductory paragraph, discussing the political and economic context of Cyprus and the Near East. The text is mirrored across the page, suggesting a scanning artifact or bleed-through from the reverse side. The visible fragments of text include phrases such as "The Near East will remain a sensitive zone...", "Only peace and self-appropriation...", and "The text of the article is extremely faint...".